

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖ FAKULTETO
TEISĖS FILOSOFIJOS KATEDRA**

**MONIKA GIEDRIENĖ
STRATEGINIO VALDYMO IR POLITIKOS FAKULTETAS
TEISĖS IR VALDYMO STUDIJŲ PROGRAMA**

TEISĖS NORMOS STRUKTŪRA IR DISKUSIJA DĖL JOS

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Doc. dr. Darijus Beinoravičius

2006, Vilnius

Turinys

Įvadas.....	2
1. Teisės normos struktūros samprata.....	5
1.1. Teisės normos struktūros sampratos raida.....	11
1.2. Šiuolaikinė teisės normos struktūros samprata.....	16
2. Teisės normos struktūros elementų analizė.....	20
2.1 Hipotezės samprata.....	23
2.2. Dispozicijos samprata.....	26
2.3 Sankcijos samprata.....	29
3. Diskusija dėl teisės normos struktūros.....	39
3.1. Dvinarės struktūros požiūris.....	40
3.2. Trinarės struktūros požiūris.....	41
Išvados.....	43
Šaltiniai.....	45
Santrauka.....	47
Summary.....	49

Įvadas

Teisės norma – tai valstybės ar atitinkamų įgaliotų visuomeninių organizacijų išleistos ir saugomos visiems privalomos, formaliai apibrėžtos bendros elgesio taisyklės, kurios reguliuoja visuomeninių santykių dalyvių elgesį, nustato jų teises ir pareigas¹. Tai pats paprasčiausias knyginis apibrėžimas, tačiau ši teisės normos sąvoka yra pats formaliausias ir konstruktyviausias jos modelis. Teisės teorijoje nėra vienareikšmio atsakymo, juo labiau vienareikšmio pasisakymo apie teisės normą. Teisės norma - pati mažiausia teisinės sistemos dalis, pati teisės ląstelė, tačiau dėmesio teisės teorijoje jai toli gražu nestinga. Prof. A.Vaišvila nurodo kiek skirtingą teisės normos apibrėžimą: „pozityviosios teisės norma – tai teisėkūros subjektų (dažniausiai valstybės) suformuluota ir sukurta privalomo elgesio taisyklė, nustatanti visuomenių santykio dalyviams teises bei pareigas ir garantuojama to santykio dalyvių abipuse nauda ir valstybės prievarta“². Visos teisės normos bet kurioje teisės šakoje, būdamos jos dalimi, turi savyje eilę požymių, būdingų teisei, kaip visumai, kaip specifiniam visuomeniniam reiškiniui. Taip pat kaip ir visa teisė, kiekviena jos norma nustatoma arba sankcionuojama valstybės ir išreiškia visuomenės valią. Visuotinis normos vykdymo privalomumas yra garantuotas valstybės prievarta. Nors visuomenėje realizuojant teisės normas vyrauja įtikinimas, valstybė turi realią galimybę ir prievarta jas įgyvendinti.

Tai, kad teisės norma yra teisės dalis ir jai būdingi visi teisės požymiai, dar nereiškia, kad teisės norma neturi tik jai būdingų specifinių požymių. Teisės normą galime suprasti kaip savarankišką teisinį reiškinį ir turintį apibrėžtus, specifinius požymius, kuriais konkretizuojamos bendrosios teisės savybės.

Teisės normos turi charakteringą vidinę sandarą (struktūrą). Teisės normos struktūra parodo, iš kokių elementų (dalių) susideda teisės norma ir kaip tos dalys yra susijusios tarpusavyje. Teisės moksle teisės normos struktūros klausimai yra ginčytini.

Teisės normos struktūra ir dėmesys jai skiriamas nuo pat Romėnų teisės laikų. Dar Senovės Romos teisininkas Ulpianas, rūšiuodamas įstatymus, skyrė tris jų rūšis: *leges perfectae*, *leges minus quam perfectae* ir *leges imperfectae*, kur tik pirmos kategorijos normos turėjo sankcijas, numatančias bausmes pažeidėjams. Teisės normoms reglamentuojant vis daugiau gyvenimo sričių, atsirado skirtingas požiūris į pačią teisę, o kartu ir į teisės normos struktūrą. Būtent dėl šių priežasčių magistriniam darbui pasirinkta tema laikytina aktualia ir verta platesnės analizės. Pažymėtina, kad temos aktualumą lemia ne vien tai, jog teisės normos struktūra apskritai laikytina neapibrėžtu, daug diskusijų keliančiu dalyku, skirtingų

¹ Valstybės ir teisės teorija. Ats. Red. S.Vansavičius. Vilnius: 1989. P. 90.

² Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 196

reikšmių suteikimas atskiriems jos elementams suformuluoja via kitai prieštaraujančias pažiūras, grindžiamas neišsenkančiais argumentais..

Teisės normos struktūros problematika yra plačiai nagrinėta tema ne tik Lietuvos teisės teorijoje, tačiau kiekvienoje užsienio valstybės teisės sistemoje. Lietuvoje daugiausiai dėmesio teisės normos struktūrai skyrė prof. A. Vaišvila, S. Vansevičius, šia tema 2002 metais buvo apginta G. Lastauskienės daktaro disertacija „Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas“ su kuria, analizuojant pasirinktą temą, buvo susipažinta. Savo baigiamajame darbe autorė daugiausiai dėmesio skyrė teisei sankcijai, kaip vienam iš teisės normos struktūrinių elementų, todėl tai paskatino išsamiau panagrinėti ir daugiau dėmesio skirti ir kitiems teisės normos struktūros elementams, bendram jų apibūdinimui, vis dėlto akcentuojant teisinę sankciją, bei diskutuojant apie kiekvieno struktūrinio elemento reikšmę..

Pagrindinis šio baigiamojo magistro darbo tikslas – atskleisti teisės normos struktūros sampratą bei kiekvieno struktūrinio elemento teisinę reikšmę, ypač akcentuojant teisinę sankciją, dėl kurios buvimo ar nebuvimo teisės normos struktūroje kyla daugiausiai klausimų, bei aptart pagrindinius argumentus, pateikiamus diskutuojant dėl teisės normos struktūros.

Šiam tikslui įgyvendinti iškeliami ir sprendžiami diplominio darbo uždaviniai yra:

- 1) visapusiškai ir išsamiai pateikti informaciją apie kiekvieną išskiriamą struktūrinį teisės normos elementą;
- 2) išanalizuoti ir įvertinti teisės normos struktūrinių elementų reikšmę, jų įtaką ir svarbą teisės normos bei jos struktūros sampratai;
- 3) pateikti pagrindinius argumentus, susijusius su skirtingu požiūriu i teisės normos struktūrą.

Pirmojoje darbo dalyje nagrinėjama teisės normos samprata, jos skirtumas nuo kitų socialinių normų, plačiau aptariamateisės normos struktūros vystymosi raida, išskiriant teisini pozityvizmą ir teisinį normatyvizmą kaip padariusius didžiausią įtaką teisės normos, o kartu ir teisės normos struktūros įsitvirtinimui. Antroji magistrinio darbo dalis skirta nurodyti bei aptarti atskiras teisės normos struktūros dalis, didžiausią dėmesį skiriant teisei sankcijai bei nustatyti jų teisinę reikšmę, tuo tarpu trečiojoje dalyje pateikiami svariausi argumentai tvinarės ir trinarės teisės normos struktūros atžvilgiu. .

Analizuojant pasirinktą temą bei siekiant pagrindinio darbo tikslo buvo naudojamas sisteminis, lyginamasis, lingvistinis, loginis, istorinis metodai. Sisteminis metodas buvo naudojamas aptariant ir analizuojant teisės normos struktūros elementus, taip pat nagrinėjant konkrečias Lietuvos teisės aktuose įtvirtintas teisės normas. Sisteminis metodas padėjo atskleisti teisės normos struktūros elementų vietą ir reikšmę. Siekiant išsamiau atskleisti

pasirinktos temos esmę, buvo lyginami trinarės ir dvinarės teisės normos struktūros požiūriai, pateikiamos jų pagrindu padarytos išvados. Lyginamasis metodas buvo naudojamas ir siekiant atskirti teisės normas nuo kitų socialinių normų, pateikiant teisės normų specifinius požymius bei lyginant jas su kitomis socialinėmis normomis. Lingvistinio metodo pagalba aiškintas darbe naudojamų sąvokų turinys, taip siekiant atskleisti jų tikrąją prasmę. Teisės aiškinimo metodų taikymo eiliškumo atžvilgiu jį būtina taikyti pirmiausiai. Tik siekiant sustiprinti ar paneigti taikant lingvistinį metodą gautą teisės aiškinimo rezultata, įtraukiami ir kiti teisės aiškinimo metodai.³ Istorinis metodas padeda atskleisti teisės normos struktūros kilmę bei raidą, loginiu metodu remiantis daromi apibendrinimai ir pasiektos išvados, loginio metodo pagalba daromi apibendrinimai ir pateikiamos padarytos išvados.

Analizuojant pasirinktą temą buvo naudojama įvairiausia literatūra, nagrinėjamos įvairių teisės šakų teisės normos, pateikiami jų pavyzdžiai, remiamasi įvairių autorių mintimis, siekiant pagrįsti išsakytus argumentus. Didelę reikšmę turėjo originali G. Lastauskienės daktaro disertacija „Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas“, kurioje autorė plačiai nagrinėja daugelio valstybių, tarp jų ir Lietuvos, klausimus, susijusius su teisės normos struktūra. Negalima nepaminėti A. Vaišvilos „Teisės teorijos“, taip pat naudotasi periodika ir kt. Paminėtini ir užsienio autoriai, daugiausia rusų teoretikų darbai. Darbe remtasi Marčenko M. N., Chropaniuk A. V., Lifšico R. Z., Vituško V. A. ir kitų autorių mintimis.

³ Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius : 1999. P. 170 – 171).

1. Teisės normos struktūros samprata

Visą žmogaus gyvenimą reguliuoja tam tikros verbalinės instrukcijos, nurodančios tinkamą elgesio modelį, t. y. tam tikrą normą. Sąvoka norma yra labai įvairiai suprantama ir įvairiareikšmė. Norma lotyniškai reiškia nustatytas kiekis, dydis, matas, taisyklingumas, kriterijus, taisyklė, pavyzdys⁴. Bendriausia prasme ši sąvoka apibrėžia tam tikrų procesų bendrą vidutinį lygį arba reiškia natūralią objekto būseną, kurią sąlygoja šio objekto prigimtis. Normos sąvoka yra glaudžiai susijusi su taisyklės sąvoka. Paprastai norma yra tapatinama su taisykle, nors kai kurie teoretikai patį elgesio modelį vadina norma, o taisykle vadina to modelio išreiškimo formą.⁵ Teisės teorijoje galime sutikti dvejopus sąvokų santykius: 1) šios sąvokos vartojamos kaip sinonimai (norma ir taisyklė); 2) taisyklė suprantama kaip rašytinė normos išraiška. Tokiu atveju norma paprastai yra iššifruojama iš teisinės taisyklės.

Žmonių tarpusavio santykius reguliuoja elgesio normos – visuotinai priimti žmonių tarpusavio santykių standartai, reguliuojantys žmonių santykius tiek tarp jų pačių, tiek jų santykius su išoriniu pasauliu, numatantys leidžiamo elgesio ribas, kartu aprėpiantys tiek leidimą, tiek draudimą. Elgesio taisyklės, kurios skirtos norminti (reguliuoti) žmonių tarpusavio santykius ir kurių vykdymas garantuotas santykio dalyvių abipuse nauda, taip pat valstybinio arba visuomeninio poveikio priemonėmis, yra laikomos socialinėmis normomis, suteikiančiomis žmonių elgesiui teisių ir pareigų santykių pavidalą.⁶

Prof. A. Vaišvila teigia, jog visas elgesį reguliuojančias normas galima suskirstyti į dvi grupes:

- 1) socialines normas (reguliuojančios santykius tarp žmonių);
- 2) tikslo normas (technines normas), (reguliuojančias žmogaus elgesį siekiant tam tikro tikslo).⁷

Nors pasitaiko, kad tikslo normos priskiriamos socialinėms normoms, jų tapatinti nereikėtų. Socialinės normos reguliuoja santykius tarp žmonių, jomis siekiama suderinti priešingus žmogaus interesus, socialinių normų laikymasis garantuojamas vienokiu ar kitokiu spaudimu, o jos kuriamos ir taikomos žmonių santykiams, todėl joms būdingas subjektyvus elementas. Tuo tarpu tikslo normos reguliuoja ne santykius tarp žmonių, o žmogaus santykį su išoriniu pasauliu, jos rodo, kaip reikia veikti siekiant tam tikro tikslo ir nėra garantuotos organizuota arba kitokia išorine prievarta, be to, tikslo normos yra objektyvios, neturi subjektyvaus elemento, nes atitinka natūralius gamtinius dėsningumus.

⁴ Tarptautinių žodžių žodynas/red. Kvietkauskas V.. Vilnius: 1985. P. 323.

⁵ Kelzen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002.

⁶ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P 205.

⁷ Ibid. P. 263.

Tam tikrais atvejais, valstybė kai kurias tikslo normas paverčia teisinėmis normomis. Paprastai tai būna normos, kurių nesilaikymas gali sukelti pavojų kitiems visuomenės nariams. Tai ypač būdinga gamybinei sferai ir tam tikrų rūšių valdymo sritims (pvz.: automobilio savininko pareiga laikyti automobilį techniškai tvarkingu⁸, tam tikrų, pvz., statybos, produkcijos standartų nustatymas, t. y. kokybinė ir kiekybinė charakteristika).

Didžiąją žmogaus gyvenimo dalį reguliuoja socialinės normos. Tai visuomeniškai reikšmingas elgesio modelis arba standartas. Kiekvienoje visuomenėje susiformuoja skirtingos socialinės normos. Jų pobūdis ir įvairovė priklauso nuo visuomenės kultūros, valstybės ekonominės padėties, vyraujančios religijos, tautinių savybių ir kitokių faktorių. Teisės normos priklauso socialinėms normoms. Žmonės, siekdami apginti ir suderinti interesus, kuria įvairias elgesio taisykles, o socialinė norma bendriausia prasme – tai visuomeniškai reikšmingi elgesio modeliai, žmonių elgesį standartizuojančios taisyklės, siekiant nustatyti individo ar jų grupių laisvo elgesio ribas.

Gali būti išskiriamos tokios pagrindinės socialinių normų grupės:

- a) teisės normos;
- b) moralės normos;
- c) paprotinės normos;
- d) religinės normos;
- e) politinės normos;
- f) korporatyvinės normos;
- g) tam tikri elgesio stereotipai;
- h) verslo taisyklės ir kt.

Šių normų grupės reguliuoja visuomeninius santykius veikdamos kartu. Vienos jų papildo ar švelnina kitų veikimą, nėra srities ar situacijos, kurią reguliuotų tik viena socialinių normų grupė ir dėl to dažnai neįmanoma nustatyti, kuri normų grupė sureguliuavo žmonių elgesį.

Socialinės normos elgesio standartą gali nurodyti dvejopai: normos suformuluoja tiksliai apibrėžtą modelį, kurio normos adresatas negali laisvai interpretuoti, kitu atveju socialinė norma nustato bendrą elgesio principą, abstraktų elgesio modelį, kurį normos interpretatorius užpildo savo nuožiūra.

Kalbant apie teisės normą, būtina pažymėti, kad nuo kitų socialinių normų ji pirmiausiai skiriasi nenutraukiamu ryšiu su valstybe, nustatančia arba sankcionuojančia teisės normas ir

⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 11 d. nutarimas Nr. 1950 "Dėl kelių eismo taisyklių patvirtinimo"//Valstybės žinios. 2003, Nr. 7-263. 60 p.

saugančia jas nuo pažeidimų,⁹ be to, teisės normoms būdingi ir kiti specifiniai požymiai, skiriančios jas nuo kitų socialinių normų:

1) institucinis požymis – teisinė taisyklė. Šis požymis atsiranda valstybei įtvirtinant tam tikrą privalomo elgesio modelį. Taigi, teisinė taisyklė visada susijusi su valstybinio požiūrio į tam tikrą elgesį išsakymu. Teisinę formą normai suteikia specialios valstybinės institucijos veikdamos savo kompetencijos ribose, norma tampa teisine, kai valstybė ją sukuria arba kitaip išreiškia savo sankcionavimą ar poziciją. Teisinę formą normai valstybė gali suteikti dviem būdais:

- sankcionuodama taisyklę, atsiradusią ne dėl tiesioginės valstybės veiklos. Tokiu atveju teisės norma tampa moralės, paprotinės normos ir kt.;
- suformuluodama visiškai naują elgesio taisyklę, valstybėje neegzistavusią iki tol, pvz.: įstatymiškai įtvirtina ieškinio rekvizitus¹⁰.

Taip pat pažymėtina, kad institucinis požymis apima ne tik taisyklės užrašymą, bet ir jos įgyvendinimą.

2) norminis pobūdis – reiškia, kad teisės norma nustato konkretaus visuomeninio santykio dalyviams elgesio taisyklę (teises ir pareigas). Tai kyla iš artimiausios pačios teisės normų paskirties – būti teisinio reguliavimo priemone.¹¹ Šis požymis parodo, kad formuluojamas tam tikras elgesio standartas, kuriuo nurodomas privalomas elgesio modelis. Pozityviosios teisės branduolį sudaro būtent teisės normos kaip privalomo elgesio taisyklės. Įvairūs „nenorminiai“ elementai vaidina tik pagalbinį vaidmenį, t. y. reikšmingi tiek, kiek aptarnauja privalomo elgesio taisykles.

3) formalusis apibrėžtumas, kaip teisės normos požymis gali būti vidinis ir išorinis:

- vidinis formalus apibrėžtumas reiškia, kad teisinė taisyklė suformuluojama tiksliai, vienareikšmiškai ir nedviprasmiškai, tam tikrus struktūrinius elementus išdėstant tam tikra tvarka. Teisinė taisyklė turi suformuluoti aiškų elgesio modelį, kuris adresatui yra privalomas, nes jis turi žinoti, ko iš jo reikalauja įstatymų leidėjas, o institucijoms, kontroliuojančioms žmonių elgesį, turi būti aiškiai apibrėžta ir nustatyta, su koku elgesio modeliu jos turi lyginti faktinį elgesį.
- išorinis formalus apibrėžtumas reiškia, kad teisei taisyklei turi būti suteikta oficiali toje valstybėje pripažinta forma (išorinis pavidalas) ir teisinė taisyklė turi būti paskelbta tam tikru valstybėje pripažintu būdu.

⁹ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 135.

¹⁰ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.

¹¹ Cit op. 1. P. 196.

4) visuotinis privalomumas reiškia, kad teisinė taisyklė yra privaloma visiems normos adresatams, patenkantiems į teisės normos reguliavimo sferą. Teisės imperatyvams privalo paklusti ir tie, kurie jiems pritaria, ir tie, kurie nepitaria.

5) abipusė nauda ir valstybinės prievartos garantas – vienos teisės sampratos valstybių prievartą įvardija teisės esmė (marksizmas), kitos teisės sampratos – kaip būtiną teisės egzistavimo sąlygą (daugelis), trečios – nepripažįsta valstybinės prievartos kaip esminės teisės normos savybės (šiuolaikinės prigimtinės teisės teorija, filosofinė teisės samprata). Autorė pritaria nuomonei, kad atmetus valstybių prievartą, kaip skiriamąją teisės normos savybę, prarandama galimybė aiškinti teisinius ir neteisinius reiškinius remiantis išoriniais kriterijais. Tokiu atveju teisė susilieja su kitais socialiniais reguliatoriais.

Šiuo požiūriu taisyklė laikoma teisine kai:

- jos vykdymas garantuotas prievartine valstybės sankcija;
- šią sankciją skiria teismai.

Valstybė, suteikdama kompetenciją specialioms institucijoms pritaikyti normų pažeidėjams teises sankcijas bei nustatydamas tam tikrus teisinius liepimus, nustato ir tų liepimų nesilaikymo pasekmes. Kita vertus, negalima paneigti, kad nevykdant teisės normų nustatytų pareigų, negalima tikėtis, kad kiti asmenys vykdys jiems nenaudingas pareigas.¹² Normos privalomumo garantas yra noras sukurti teisinius padarinius, kurių neatsiranda pažeidus teisės normas. Taip dažniausiai užtikrinamos definicinės teisės normos, daugelio civilinės teisės normų privalomumas. Tik kai abipusė nauda nepajėgia užtikrinti privalomumo visuotinumą, imamasi valstybės prievartos.

6) sisteminis teisės normų veikimas – teisės norma daro įtaką mūsų elgesiui veikdama sąveikoje su kitomis teisės normomis. Sistemingumas nagrinėjamas dviem aspektais:

- kaip vidinė teisinės taisyklės savybė, pasireiškianti normos vidinių elementų sąveika;
- kaip visų teisės sistemą sudarančių normų sąveika (bendradarbiavimas).

Moderniose teisės sistemose kiekvieną situaciją reguliuoja daugybė teisės normų, susijusių tarpusavyje. Adresatų teises ir pareigas nustato materialinės teisės normos, o tų teisių ir pareigų realizavimo mechanizmą nustato procesinės teisės normos. Procesinės teisės normos turėtų būti tik priemonė garantuoti materialines, tačiau visose valstybėse procesinės normos yra tokios painios ir sudėtingos, kad teisiniai ginčai laimimi ar pralaimimi tik dėl jų. O jei teisės normos yra nedarnios ir prieštaringos, teisė nutolsta nuo savo socialinio tikslo.

Išvardinti teisės normos požymiai formuluoja reikalavimus teisės normos formai ir neaptaria teisės normos turinio. Esminiai teisės normos požymiai yra tie, kurie rodo, kad teisės norma yra elgesio taisyklė (teisių ir pareigų vienovė), veikia sąveikaudama su kitomis teisės

¹² Cit. Op. 1. P. 198.

normomis, yra visuotinai privaloma ir kad jos privalomumas garantuojamas abipuse nauda, o kai šito nepakanka – ir valstybės prievarta. Teisės norma – tai tautos arba kompetentingų valstybės institucijų sukurta ar sankcionuota, formaliai apibrėžta visuotinai privalomo elgesio taisyklė, kurios vykdymas garantuojamas santykio dalyvių abipuse nauda ir valstybės prievarta. Nurodyti teisės požymiai (norminamasis pobūdis, visuotinis privalomumas ir jo garantavimas abipuse nauda bei valstybės prievarta, sistemingumas) yra formalūs. Turiningieji teisės požymiai: laisvė, lygybė, teisingumas. Jų apimtis priklauso nuo kiekvienoje valstybėje vyraujančios ideologijos. Formalieji teisės normos požymiai kalba apie tą formą, kurią turi įgauti turiningieji požymiai, kad galėtų funkcionuoti praktiškai. Formalieji technologizuoja turinguosius, performuluoja juos į elgesio taisykles – veiksmų standartus: į atitinkamas visuomeninio santykio dalyvių teises ir pareigas, į tam tikrą tų teisių ir pareigų santykį ir šitaip daro teisingumą, laisvę, lygybę pajėgius praktiškai veikti žmonių elgesį. Turiningieji požymiai išreiškia vertybinius teisės normos tikslus, o formalieji – kuria teisinę techniką įgyvendinti šiuos tikslus. Todėl kiekviena teisės norma demokratinėje visuomenėje egzistuoja kaip šių tikslų (laisvės, lygybės, teisingumo) ir jų įgyvendinimo formų (norminio pobūdžio, formalaus apibrėžtumo, visuotinio privalomumo, prievartinio garantavimo) sintezė. Įvairios teisės sampratos teisės normos formaliuosius ir turinguosius požymius traktuoja skirtingai:

- 1) pozityvizmas ir normatyvizmas apskritai atsisako teisės normos turinio moralumo problemos;
- 2) šiuolaikinės prigimtinės teisės mokyklos išvardintus požymius laiko neesminiais ir net atmeta formalaus apibrėžtumo (institucinį) požymį kaip skiriamąją teisės normos savybę. Panašiai klausimą sprendžia ir teisinio pliuralizmo atstovai;
- 3) kai kurie autoriai, išvardintus požymius vadina pliuraliaisiais, ir mano, kad jų nepakanka teisės normai apibūdinti. A. Vaišvila įvedė turinguosius teisės normos požymius, t. y. kokybinius reikalavimus teisės normos turiniui: laisvė, lygybė, teisingumas. Šiuos turinguosius normos požymius jis suformuluoja kaip teisinio įstatymo požymius, tai yra vertybinius reikalavimus bet kokio teisinio akto turiniui;
- 4) kai kurie teisės teoretikai teisės normos problemą sprendžia taip: atskiria teisės normą kaip privalomo elemento taisyklę ir jos laikymąsi garantuojančius kriterijus: teisės norma kaip privalomo elgesio modelis yra lygiai tokia pat kaip ir kita norma. O kriterijai, paverčiantys tą normą teisiškai privalomą, gali būti labai įvairūs, pvz.:
 - a. žmogus laikosi įstatymo, nes laiko jį teisingu;
 - b. žmogus laikosi įstatymo, nes jo aplinkos autoritetai laikosi įstatymo;
 - c. žmogus laikosi įstatymo, nes nori būti apdovanotas.

Pagal šiuos teoretikus kriterijai, dėl kurių laikomasi įstatymo, dažnai yra visiškai nesvarbūs, todėl tirdami teisės normos veikimą nuo jų abstrahuojasi.

Apskritai, norint kuo tiksliau nustatyti teisės normos definiciją, negalima atsiriboti nei nuo turiningųjų, nei juo labiau nuo formaliųjų teisės normos požymių. Autorė laikosi nuomonės, kad nagrinėjant teisės normos struktūrą optimaliausia laikytina turiningųjų ir formaliųjų teisės normos požymių sintezė, neatmetant nei vieno iš jų.

Taigi, trumpai apibūdinus svarbiausius teisės normos požymius matyti, kad teisės norma yra valstybės nustatyta visiems privaloma bendro pobūdžio taisyklė, kurios įgyvendinimas garantuojamas valstybės prievartos priemonėmis,¹³ o į klausimus, kurie būtinai išskyla realizuojant teisės normą, atsakymą duoda teisės normos struktūra.

¹³ Čiočys P. Teisės pagrindai. Vilnius: 2002. P. 21.

1.1. Teisės normos struktūros sampratos raida

Imantis aiškinti, taikyti ar kurti teisės normą, reikia suvokti ar nustatyti teisinių santykių dalyvių teises ir pareigas, teisinių normų adresatą, sąlygas, kuriomis atsiranda, pasikeičia arba išnyksta tos teisės ir pareigos, taip pat sankcijas už pareigų nevykdymą.¹⁴ Spręsti šiuos klausimus - tai atskleisti konkrečios teisės normos struktūrą, kurioje slypi tų klausimų atsakymai. Struktūros išmanymas padeda tiksliau ir trumpiau formuluoti teisės aktus, racionaliau derinti teisės normą ir norminio teisės akto straipsnius, o teisininkui praktikui - tiksliau ir operatyviau atpažinti įstatymų tekstuose teisinius imperatyvus ir pritaikyti juos konkrečiam gyvenimo atvejui.

Teisės normos struktūros samprata susiklostė istoriškai. Ji kildinama iš gilios senovės, net iš tų laikų, kuomet žmogus, dar kaip biologinė būtybė, kaip ir kitos biologinės būtybės, ėmė sieti savo elgesį su to elgesio pasekmėmis.¹⁵

Didžiausią įtaką vyraujančiai teisės normos struktūros sampratai padarė teisinis pozityvizmas bei teisinis normatyvizmas, išskeldami ir akcentuodami teisės normą kaip pagrindinį teisės sistemos elementą ir tuo pačiu padėdami pagrindus tolesnei teisės normos analizei, apimančiai ir teisės normos vidinę struktūrą.

Teisinis pozityvizmas – tai XIX a. antros pusės ir XX a. pradžios teisinė ideologija, pagrįsta valstybės vaidmens teisėje pabrėžimu. Pagal jį, mokslinio pažinimo objektu gali būti tik objektyvi tikrovė. Tyrimas atliekamas taikant konkrečius tikrovės pažinimo metodus. Viskas, ko negalima ištirti tokiu metodu, neįeina į pažinimo objektą. Tokiu pagrindu formavosi ir teisinis pozityvizmas.

Teisliniam pozityvizmui apskritai būdingi tokie požymiai:

- 1) subjektyvistinė teisės samprata. Pagal ją teisė – tai valstybės sukurtų teisės normų rinkinys. Pasak pozityvizmo klasiko *J. Austin*, teisės norma – bendra, abstrakti suvereno nustatyta elgesio taisyklė, kuri ką nors įsako arba draudžia ir kurios vykdymas garantuotas valstybės prievarta. Valstybės valia čia nėra saistoma jokių nuo valstybės nepriklausomai egzistuojančių vertybių. Todėl ir pati teisėkūra pozityvistams nėra didesnio dėmesio verta sritis. *H. L. A. Hart* (neopozityvistas) sukritikavo *J. Austin* už per daug, jo nuomone, paprastą teisės struktūrą. Jis pabandė visą teisės medžiagą išreikšti teisės normomis ir išlaikė visas klasikiniame pozityvizme būdingas savybes. Teisę *H. L. A. Hart* išreiškė kaip pirminių ir antrinių normų junginį. Anot jo, pirminės normos nustato teisės normų adresatams pareigą elgtis tam tikru būdu (tai pamatiniai visuomenės gyvenimo standartai), primityvios bendruomenės

¹⁴ Cit. Op. 1. P. 213.

¹⁵ Петражицкий Л. И. Теория государства и права. Санкт-Петербург: 2000.С. 437.

galėtų gyventi vadovaudamosi tik tokiomis normomis. Tai netinka modernioms visuomenėms, nes ji būtų nelanksti ir neprisitaikytų prie besikeičiančių sąlygų. Antrinės padeda įveikti pirmųjų nepakankamumą. Išskiriamos trys taisyklių grupės, padedančios identifikuoti ir įgyvendinti pirmines normas:

- pripažinimo taisyklės, kurios leidžia nustatyti, kad vienas ar kitas elgesio standartas priklauso pirminėms normoms;
- keitimo taisyklės, kurios leidžia asmenims ar jų grupei nustatyti naujas pirmines normas;
- bylų sprendimo taisyklės, kurios įgalina asmenis spręsti, ar konkrečiu atveju nebuvo pažeistos pirminės normos.

- 2) kadangi teisė tapatinama su įstatymu, tai teisės problema čia iš esmės pakeičiama įstatymo problema: kiekvienas įstatymas – teisinis, nes nėra įstatymo, kuris neturėtų teisės normų. O koks tų teisės normų turinys – ne jurisprudencijos reikalas, nes jurisprudencija domisi ne elgesio taisyklės turiniu, o pačia elgesio taisykle (teisės norma). Todėl viskas, ką valstybė sukuria kaip visuotinai privalomo elgesio taisyklę, yra teisinga ir teisėta;
- 3) teisė griežtai skiriama nuo moralės. Įpareigojančios teisės normos esančios nepriklausomos nuo to, ar jos realizuoja ar ignoruoja moralines vertybes. Teisiniai pozityvistai neginčijo pažiūros, kad teisės normos gali rasti atramos moralėje ir kad teisė iš esmės gali būti vertinama moralės požiūriu. Jie teigė, kad toks vertinimas nėra teisės mokslo reikalas, nes moralinis teisės vertinimas neturįs poveikio teisės įpareigojimams. Moralės požiūriu neteisingos teisės normos vis tiek yra teisė, nes yra privalomos. Teisiniams pozityvistams egzistuoja tik teisėtumo problema, į kurią turi sutilpti ir teisingumas, jeigu jis nori išlikti teisės kategorija. Teisėtumas ir teisingumas – ta pati sąvoka. Šitaip teisė visiškai perkeliama į valstybės sritį, ji atsiduria šalia visuomenės, pavirsta formalių straipsnių, paragrafų agregatu, skirtu forminti valstybės aparato komandas;
- 4) teisės ir moralės santykio ignoravimą lėmė tas faktas, kad metodologinė teisinio pozityvizmo programa buvo tiesiogiai inspiruota filosofinio pozityvizmo. Buvo skiriami teiginiai, kas yra, nuo to, kas privalo būti. Būties pasaulis, kaip empirinė tikrovė yra pažinimas, o „privalėjimo“ pasaulis yra tas, kuris vertinamas kaip „geras“, „teisingas“ ir kuris esąs neprieinamas pažinimui. Pasak pozityvistų galima įrodyti vienos ar kitos vertybių sistemos pasirinkimą, galima pritarti tai ar kitai normai, bet tokia pozicija nėra mokslinio pažinimo reikalas, nes mokslas gali patvirtinti tik tai, kas yra objektyviai „gera“, „teisinga“. Tuo tarpu šios sąvokos iš prigimties esančios

reliatyvios, priklausomos nuo vertintojo. Vertybių pasirinkimas, kuriam skirta teisė, esąs kažkieno sprendimas, kai neįmanoma moksliskai įrodyti, kad tam tikra vertybių sistema yra objektyviai teisinga;

5) nėra vietos klausimui, kokių tikslų turi siekti teisėkūra, teisės aiškinimas ir teisės taikymas, nes toks aiškinimas negalės būti racionaliai pagrindžiamas. Teisės mokslas privalęs užsiiminėti tik teisinės dogmatikos problemomis ir tai daryti formaliu būdu, t. y. tirti teisės formą, neieškodamas jos turinio. Atitinkamai teisinio pozityvizmo objektas nėra ir teisės socialinės kilmės bei teisės istorinio turinio klausimas. Užtenka atskleisti tik teisinių tekstų prasmę, tiksliai sutvarkyti teisės normas. Pozityvistų silogistinė teisės taikymo koncepcija kaip tik ir siekė iš esmės apsiriboti teisės taikymo klausimais:

- a) įpareigojančių normų nustatymu;
- b) su šia norma sąveikaujančių faktinių aplinkybių nustatymu;
- c) normos aiškinimu;
- d) teisės taikymo akto priėmimu.

Teisės mokslo programa, čia susiaurinta iki taikomosios, apibrėžiama kaip grynoji teisės teorija, kurią iki logiškos pabaigos vėliau išplėtojo *H. Kelsen*.

Pabrėždami ypatingą formalaus teisėtumo svarbą ir skelbiantys esminį teisės ir moralės skirtumą, pozityvistai vis tik tylomis pripažino, kad pozityvioji teisė turinti atsižvelgti į pagrindines pirmines vertybes.

Taigi teisiniam pozityvizmui teisė – tai valstybės nustatytų ir valstybės valią išreiškiančių įpareigojančių teisės normų rinkinys. Čia postuluojiama tik pareiga paklusti pozityviosios teisės imperatyvams, o atsakymas į klausimą, kuo gali būti grindžiama būtinybė tą pareigą vykdyti nebūtinai. Teigta, kad teisės normų įgyvendinimas įtvirtina visuomenėje tam tikrą santarvės būseną. O santarvė esanti vertybė nepriklausomai nuo teisės normos turinio, nes normos adresatas privalęs laikytis reikalavimų neatsižvelgdamas į jos turinį. Teisės normos struktūros vystymuisi ir sampratai pozityvizmas davė pirmąpradžius pamatus, įtvirtindamas pačią normą, kaip kartinę teisės sistemos dalį.

Teisiniu normatyvizmu buvo siekiama susiaurinti teisės sampratą iki elgesio taisyklės (teisės normos) ir tyrinėti teisę tik kalbos bei logikos požiūriu. Todėl teisė čia nėra procesas, o statinė normų būtis, kuri prasideda norma ir baigiasi jos taikymu. Normatyvizmas susiformavo kaip bandymas įveikti teisinio pozityvizmo trūkumus.

Normatyvizmo kūrėju ir pagrindiniu atstovu laikomas vokiečių ir austrų teisininkas *Hans Kelsen*, plėtojęs teisę kaip grynai elgesio norminimo techniką. Tai buvo pozityvus

mėginimas suvokti teisės specifiškumą, atriboti jos problematiką nuo etinės ar politinės. Ir tik šios metodologinės linkmės suabsoliutinimas menkino jos mokslinę vertę.

Normatyvistai teigė, jog teisės mokslas neturįs tyrinėti teisės normų vertingumo ir teisingumo, jo neturi dominti nei teisės normų ideologinis, nei etinis, nei sociologinis aspektai, jurisprudencija turinti ne kritikuoti ar teisinti galiojančią teisę, o tik ją tyrinėti kaip „grynąją“, t. y. pačias teisės normas kaip elgesio taisykles, siekdama sutvarkyti jų tarpusavio santykius, kad jos atitiktų neprieštarinumo, ekonomiškumo, taikymo patogumo, operatyvumo, loginio aiškumo reikalavimus. Todėl *H. Kelsen* teorija ir vadinama grynosios teisės teorija. Teisė *H. Kelsen* – tai sistema teisės normų, kurių vykdymas garantuotas valstybės prievarta.

Savo teisinių pažiūrų sistemą *H. Kelsen* pradeda nuo prezumpcijos, kad egzistuoja „pagrindinė norma“, kuri suprantama kaip tam tikras pradinis teisės šaltinis ir lemia tarptautinės teisės pradus, o šie – konstitucinius įstatymus, o iš jų išvedami paprastieji įstatymai ir galiausiai individualios normos. „Pagrindinės normos“ kategorija *H. Kelsen* reikalinga sukurti teisės sistemą remiantis subordinacijos principu – suteikti teisės normoms vidinę tvarką (sistemą), remiantis jų juridinės galios diferenciacija.

„Pagrindinė norma“ turinti užtikrinti teisės sistemos vientisumą, sąsają ir pakopinę tvarką, kur žemesnės normos išvedamos iš aukštesniųjų. Teisės sistemai čia suteikiamas hierarchinis pobūdis, kuris atitiktų teisės normų sisteminimą pagal juridinę galią, aukščiausios pakopos statusą pripažįstant valstybių konstitucijoms.

Pagrindinės normos supozicija leido *H. Kelsen* teisinio pozityvizmo požiūriu netradiciškai spręsti teisės ir valstybės santykį: teisė kaip privalomų elgesio taisyklių sistema, nesanti valstybės valia, atvirkščiai – pati valstybė yra sąvoka, determinuota teisės – moralinio privalomumo personifikacija. Tačiau neatskleidus „pagrindinės normos“ šaltinio, šis teisės prioritetas prieš valstybę liko daugiau tezę negu įrodytas teiginys.

Vienas iš *H. Kelsen* koncepcijos bruožų, skiriantis nuo kitų teisės koncepcijų, buvo ir tas, kad teisės normomis jis laikė ne tik bendras, abstrakčias, bet ir individualias elgesio taisykles, kuriomis baigiasi teisės sistema. Teisės privalomumo turinį *H. Kelsen*, kaip ir kiti pozityvistai, siejo ne su abipuse santykio dalyvių nauda, o su institucijos, kuriančios normą, valia.

Pradėjęs loginę teisės analizę visiškai realiais dalykais - teisinės problemos gryninimu, šį tyrimo aspektą suabsoliutino ir šitaip prarado teisės turinį, atskyrė teisę nuo visuomenėje egzistuojančių socialinių interesų. Izoliuodamas teisę nuo socialinio intereso, *H. Kelsen* siekė atskirti teisę nuo politikos, o iš tikrųjų padarė teisę tinkamesnę tarnauti bet kokiai politikai.

Kiti autoriai (*R. Z. Lifšicas*) teisinę normatyvizmą vertina kaip stiprios valstybės, tvirtos rankos, pagrįstu griežtu įstatymų laikymusi, apologetiką. Ji neatsižvelgia į valdžios veiksmų turinį, tapatina teisę su įstatymu ir šitaip slepia ideologines nedemokratinų režimų įsigalėjimo prielaidas.

Grynai teisės mokslo pažangos požiūriu normatyvizmo nuopelnas buvo tas, kad jis prisidėjo prie formalių teisės požymių išskyrimo ir šitaip darė teisę praktinio taikymo požiūriu patogesnę, nes, kaip sakyta, normatyvizmas pirmiausia siekė tyrinėti teisę jos taikymo, o ne kūrimo interesais. Normatyvizmui svarbu ne ką teisė išreiškia, o kaip ją padaryti tiksliau ir patogiau veikiančią praktiškai. Todėl šią teoriją reikėtų vertinti kaip technokratinę teisės teoriją.

Institucinis pozityvizmas – nauja teisinio pozityvizmo versija (*Otto Weinbergas*), kuri, polemizuodama su tradiciniu teisinio pozityvizmo variantu, teigia, kad nuostata dėl įstatymų leidėjo valios kaip vienintelio „teisės šaltinio“ neturi būti pagrindas teisinti kraštutinę teisinių sprendimų voliuntarizmą. Jie pripažįsta, kad yra daugelis veiksmų, kurie riboja teisėkūros subjekto laisvę ir formuluoja teisės turinį. Teisės taikymas nėra vien paprastas loginių operacijų rezultatas, nes subjektas, taikantis teisę, visada įnešąs į tą aktą ir tam tikros kūrybos elementų.

Taigi, trumpai apžvelgę teisės normos požymius bei pagrindines teorijas, įtvirtinusias teisės normą, kaip teisės sistemos pagrindą, galime toliau analizuoti jos vidinę struktūrą bei panagrinėti jos reikšmę šiuolaikinei teisės sampratai.

1.2. Šiuolaikinė teisės normos struktūros samprata

Teisės normos vidinė struktūra – tai normos vidinių elementų organizacija, išskirianti teisės normą iš aplinkos. Teisės norma gali daryti įtaką jos adresatui tik tuomet, kai pateikiama pakankamai informacijos tam, kad sureguliuotų jo elgesį, t. y. nurodomos aplinkybės, kurioms esant teisės norma veikia, nurodomas adresatas, kurio veiką tam tikra teisės norma reguliuoja, nurodomas leidžiamo ar privalomo elgesio modelis. Šie trys informacijos šaltiniai pakankami tam, kad sureguliuotų žmogaus elgesį. Kadangi teisės norma yra visuotinai privaloma ir prievarta garantuojama elgesio taisyklė, teisės normos adresatas paprastai informuojamas apie pasekmes, kurios gresia už tam tikros teisės normos nesilaikymą.

Teisės normos struktūra teisės literatūroje suprantama nevienareikšmiškai. Vieni autoriai mano, kad šią struktūrą sudaro ne trys, o du elementai - hipotezė ir dispozicija (reguliacinės teisės normos), kiti - hipotezė ir sankcija, tretieji - dispozicija ir sankcija (Baudžiamojo kodekso ir Administracinių teisės pažeidimų kodekso teisės normos). Yra manančių, kad hipotezė ir sankcija apskritai nėra teisės normos struktūros elementai (nes jie tiesiogiai neįeina į pačią elgesio taisyklę), o toks elementas yra tik dispozicija. Šios krypties autoriai eina teisės normos struktūrinių elementų skaičiaus mažinimo, o kiti - didinimo linkme. Pastarieji teisės normos struktūrai priskiria ne tris, o keturis ar net penkis elementus. Šalia hipotezės, dispozicijos ir sankcijos normos struktūriniais elementais jie dar laiko „subjektyvią sudėtį“ ir teisės normos tikslą. Šiuo klausimu pasimeta net toks stiprus rusų teisės teoretikas kaip *R. Z. Lifšicas*, taip pat teigiantis, kad „apie hipotezę, dispoziciją ir sankciją reikia kalbėti veikiausiai kaip apie numanomus teisės normos elementus negu jos būtinas dalis. Būtinas bet kurios teisės elementas - jos turinys, t. y. elgesio taisyklė, kurią ta norma nustato“.

Autorė pritaria nuomonei, kad šitaip teisės normos struktūrą galima aiškinti tik nesiejant jos su teisės funkcijomis, kurias vykdyti ir sukurti teisės normos struktūrą. Šitaip teisės normos struktūros klausimas yra beviltiškai supainiojamas ir dėl to pasidaro nereikšmingas nei teisės teorijai, nei teisės praktikai, nes į normos sampratą įneša daugiau painumo negu aiškumo.

Teorinių komplikacijų, susijusių su teisės normos struktūra, atsiranda dėl dviejų metodologinio pobūdžio priežasčių. Pirmą, teisės normos struktūrą mėginama tirti kaip „daiktą savyje“, be ryšio su teisės normos vykdomomis funkcijomis (subjektyvizmas). Todėl prarandamas objektyvus veiksnys, lemiantis normos struktūrą, jos elementų skaičių ir jų būtinybę. Antra, tekstinė teisės normos struktūra painiojama (tapatinama) su logine, nes viena teisės normų rūšis, pavyzdžiui, reguliacinės normos, tiriama be ryšio su sankcijas

nustatančiomis arba, atvirkščiai, - sankcijas nustatančios normos tiriamos be ryšio su reguliacinėmis normomis. Todėl daroma išvada: kur baigiasi teisės normą formuluojantis tekstas (dažnai - teisės akto straipsnis), ten baigiasi ir pati norma, jos struktūra. Dėl to atsiranda vienpusiškai apibendrinančių nuomonių apie unitarinę, binarinę, triadinę ar dar kitokią normos struktūrą. Jos ignoruoja faktą, kad galutinį, struktūrinį, apibrėžtumą konkreti teisės norma įgyja ne pati iš savęs, ne iš savo tiesioginio teksto, o iš savo vietos teisės sistemoje, vadinasi, iš būtinų santykių su kitomis teisės normomis¹⁶.

Teisės normų struktūrą lemia ne kas kita, kaip jos vykdomos funkcijos ir jų specifika. Struktūriniai normos elementai - tai tik normos vidinės (techninės) priemonės, kuriomis ji pajėgia vykdyti funkcijas, skiriamas jai visos teisės sistemos:

1) sureguliuoti žmonių santykius - nustatyti visiems privalomo elgesio taisyklę;

2) nurodyti gyvenimo aplinkybes, kurių pagrindu atsiranda santykio dalyviams toje taisyklėje nustatytos teisės ir pareigos, arba veiksmus, kuriais gali būti pažeidžiama ši taisyklė;

3) užtikrinti tokios taisyklės visuotinį privalomumą.

Visas šias tris funkcijas privalo vykdyti teisės norma, todėl jos turi atitinkamai atsispindėti ir teisės normos struktūroje; ta struktūra turi tapti tų funkcijų vykdymo technika: pirmoji funkcija virsta dispozicija, antroji - hipoteze ir trečioji - sankcija. Tai, daugelio autorių požiūriu, būtini kiekvienos teisės normos elementai, jei ši yra teisės, o ne moralės norma. Šių elementų sistema kaip tik ir sudaro loginę normos struktūrą.

Logine normos struktūra – tai sistema teisės normos elementų (hipotezės, dispozicijos, sankcijos), kurių padedama konkreti teisės norma, sąveikaudama su kitom teisės normom įgyvendina visas tris teisei skirtas funkcijas:

1) suformuluoti elgesio taisyklę;

2) nurodyti faktus, kurių pagrindu santykio dalyviams atsiranda, pasikeičia ar išnyksta subjektinės teisės ir pareigos, taip pat veiksmus, kuriais gali būti pažeidžiama ši taisyklė;

3) užtikrinti tokios taisyklės įsakmumą - loginė teisės normos struktūra tėra formalizuota (struktūrinė) jau aptartos teisės esmės išraiška.

Reikalaudama, kad kiekvienoje normoje iš esmės būtų visi trys elementai (su jais susijęs normos gyvybingumas), ji nereikalauja, kad visi jie būtų kiekvienos normos teksto elementai. Konkretios normos tekstas negali iš karto apimti visų čia minėtų funkcijų, ir jas įgyvendinančių struktūrinių elementų, nes normos tekstas būtų perkrautas ir norma pasidarytų pernelyg gremėzdiška, sunkiai suvokiama ir dar sunkiau taikoma. Todėl siekiant supaprastinti (sutrumpinti) tekstą teisės normos skirstomos į reguliacines ir sankcijas nustatančias, kad tarp

¹⁶ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P 223.

jų būtų atitinkamai padalijamos teisės funkcijos ir atitinkamai loginė normos struktūra būtų išskirstoma po reguliacinių ir sankcijas nustatančių normų tekstus. Reguliacinių normų tekstas skirtas formuluoti elgesio taisyklę ir nurodyti tuos juridinius faktus (gyvenimo situacijas), kurių pagrindu atsiranda, pasikeičia ar išnyksta toje taisyklėje nustatomos teisės ir pareigos. Kad tokia norma pajėgtų vykdyti šias dvi funkcijas, jos norminis tekstas turi suskilti į du loginius skyrius: 1) dispoziciją; ir 2) hipotezę. Šiais elementais ir išsemiama reguliavimo funkciją atliekančios teisės normos struktūra, kuri šiuo atveju vadinama tekstine, nes yra siauresnė už loginę: apima tik du pirmuosius normos elementus (binarinė). Šito pakanka atlikti reguliavimo funkciją, bet nepakanka garantuoti jos imperatyvų, nes teisės norma yra ne tik elgesio taisyklė, bet ir visuotinai privaloma taisyklė. Tą privalomumą garantuojanti sankcija yra būtina reguliacinės normos loginės struktūros dalis, bet nebūtina tekstinės struktūros dalis (pernelyg apkrautų reguliacinės normos tekstą). Todėl ji perkeliama į reguliacines funkcijos įsakmumą užtikrinančių normų struktūrą (Baudžiamojo kodekso ir Administracinės teisės pažeidimų kodekso normų tekstą).

Loginė struktūra susijusi su normos vykdomomis visomis trimis funkcijomis, o tekstinė - su konkrečios teisės funkcijos specifika ir teisėkūros technikos ypatumais - siekiu išdėstyti konkrečią teisės normą glaustai, aiškiai ir vartojant kuo mažiau teksto. Todėl tekstinė teisės normos struktūra yra ne teisės esmės, o teisinės technikos kategorija, skirta išreikšti loginę normos struktūrą atsižvelgiant į tai, kuri teisės funkcija įgyvendinama šia teisės norma.

Loginė teisės normos struktūra santykiauja su tekstine kaip tikslas su savo priemone. Skiriami du teisės normos loginės ir tekstinės struktūrų santykiavimo atvejai:

- pirma, teisės normos loginė struktūra gali būti platesnė už tekstinę. Loginė konkrečios normos struktūra išdėstoma dvejose ar keliuose to paties, ar net kito norminio teisės akto normose;
- antra, teisės normos tekstinė struktūra sutampa su logine. Normos tekste yra suformuluoti visi trys teisės normos elementai. Tokios sutapties pavyzdžiai yra visos Baudžiamojo kodekso ir Administracinės teisės pažeidimų kodekso specialiosios dalies normos.

Taigi į pirmą, vietą iškėlus ne teisės normos tekstą, o jos logiką, tenka pripažinti, kad loginė bet kurios teisės normos struktūra visada yra trinarė (hipotezė, dispozicija, sankcija). Sankcija yra reguliacinių teisės normų loginės struktūros elementas, bet nėra tokiu normų tekstinės struktūros elementas. Trinarė teisės normos struktūra apima visus pagrindinius formaliosius normos požymius: pradedant dispozicija, jos ryšiais su konkrečia socialine tikrove (hipoteze), sistemingumu ir baigiant visuotiniu privalomumu bei jos vykdymo

garantavimo valstybės prievarta. Nors kai kurie autoriai neigia trinatės teisės normos struktūros pobūdį, šio darbo autorė tam neprotarė.

2. Teisės normos struktūros elementų analizė

Kiekviena teisės norma turi tam tikrą struktūrą. Struktūra čia – tam tikras normos sudarymas, apimantis ir jos elementus (dalis). Šiuolaikinė teisės teorija išskiria tris pagrindines teisinės normos struktūras:

- Juridinę;
- Sociologinę;
- Loginę.

Juridinė teisės struktūra dažniausiai apibrėžiama kaip trijų tarpusavyje susijusių elementų darinys. Ją sudaro:

- **hipotezė**

Čia nurodomos sąlygos (gyvenimiškos aplinkybės), kurioms esant galima įgyvendinti poelgio taisyklės - vykdyti, laikytis, naudoti, taikyti šias taisykles.

- **dispozicija**

Ja nurodoma pati elgesio taisyklė - viekimas ar neveikimas, kurį įgalioja atlikti teisės norma ir kurį privalo atlikti tie, kuriems norma yra adresuojama.

- **sankcija**

Apibrėžiamas įgyvendinantis teisės normos mechanizmas - tų nemalonių priemonių išvardinimas, kurios būtų panaudojamas neįvykdžius teisės normos reikalavimų.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos¹⁷ 25 straipsnis teigia, jog „būstas yra neliečiamas“. Tai reiškia, jog niekas negali įeiti į tą būstą neturint gyventojų sutikimo, nebent atvejais, nustatytais įstatymų arba pagal teismo sprendimą. Jei kažkas gyvena kad ir bendrabutyje (hipotezė), tai prieš jo valią niekas negali įeiti į gyvenamąją patalpą, net bendrabučio komendantas, nebent tai būtų įstatymo numatytas atvejis (administracinė, net baudžiamoji atsakomybė). Vadinasi, jog norma „būstas yra neliečiamas“ taip pat turi loginę struktūrą. Todėl neteisėto įsiveržimo atveju adresatas turi surasti visas sudedamąsias normos dalis „jei“, „tai“, „nebent“ tam, kad apgintų savo teisę į būsto neliečiamybę. Žinodami apie loginę normos struktūrą mes galime iškart skaidyti teisės normą į šias tris dalis ir tada suteikti toms atskiroms dalims realią prasmę.

Šiame praktiniame pavyzdyje matomas teisės normos loginio struktūrizavimo privalumas. Bet tai ne vienintelis teisės normos loginio struktūrizavimo variantas. Kitas variantas naudoja taip vadinamus modulius, kurie formalizuoja teisinio poelgio sudėtį. Tai jau paties teisinio poelgio loginė struktūra. Tokių modulių yra penki:

¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios, 1992 11 30, Nr. 33-1014.

- adresatui leidžiama;
- adresatui draudžiama;
- adresatui suteikiama teisė;
- adresatas privalo;
- adresatui nesvarbu.

Iš tikrųjų visos elgesio taisyklės susiveda į šiuos draudimus ar leidimus. Nors šių modulių tik penki, bet jų susimaišymas duoda poelgio taisyklių visumą. Savaiame aišku, ne konkrečia sudėtimi, bet loginiu apibrėžimu. Ši struktūra naudojama ir praktiniais tikslais - tiksliai normos adresato apibūdinimui.

Teisės teorijos loginė kryptis paskutiniaisiais metais plinta, atsiranda teisės logikos darbų. Bet nereikėtų manyti, jog ši kryptis - tai tik paskutinių tyrinėjimų rezultatas. Loginė teisiųjų normų reikšmė tokia pat, kaip aksiomų teoriniuose moksluose. Kaip ir aksiomos, normos nereikalauja įrodymų, o yra pirminiu įtvirtinimo momentu.

Sociologinė struktūra organiškai susieta su prieš tai nagrinėtomis struktūromis, bet apibūdinamos sociologinėmis sąvokomis - esmė, tikslas, normos paskirtis. Sociologinė struktūra atsiskleidžia teisės normos aiškinime, jo realizavimo procese.

Teisės norma visada apibrėžta žodine, gramatine forma, tvirtinimais, vertinimais, sąvokų apibrėžimais ir pan. Ją išskirti iš kitų žodinių formų, tiksliai apibrėžti – didelis teisės mokslo uždavinys. Teisės teorija padeda šiam procesui, nagrinėdamas teisės normos išreiškimo būdus ir teisės normos skirtumus nuo individuolių nurodymų.

Išskiriama keletas teisės normų išreiškimo būdų norminiuose aktuose, kituose teisės aktuose. Teisės norma ir straipsnis norminiuose - teisiniuose aktuose visiškai sutampa (taip atsitinka baudžiamojoje teisėje). Keletas teisės normų būna apibrėžtos viename straipsnyje arba viena norma (ar jos elementai) išskaidomi į kelis straipsnius.

Teisinių normų išskaidymo būdai į skirsnius, straipsnius, paragrafus, punktus, paragrafus, dalis norminiuose – teisiniuose aktuose turi informacinę prigimtį. Kai kurie mokslininkai iš vis bando apibendrinti teisės normų išdėstymo rezultatus kaip informacinę teisės normos struktūrą. Bet esmė ne apibendrinimuose, o informacinė struktūra padeda teisės normos elementų paieškoje, todėl informacinės struktūros konstrukcija taip pat turi mokslinę ir vartotojišką reikšmę.

Teisės normos vidinė struktūra pripažįstama skiriamąja teisės normos savybe, leidžiančia ją atskirti nuo kitų socialinių normų. Kiekvienos normos sudedamųjų elementų skaičius neabejotinai priklauso nuo teisės normos pobūdžio: ar tai bendrojo pobūdžio teisės norma, ar

teisės norma leidžia, draudžia, reikalauja ar rekomenduoja tam tikrą elgesio variantą.¹⁸ Atsižvelgiant į tai teisės norma gali turėti tiek vieną struktūrinį elementą, tiek būti sudaryta iš dviejų ar trijų dalių.

Vis dėlto, vis dar plačiausiai paplitusi nuomonė, kad teisės normos vidinę struktūrą sudaro tokie elementai: teisės normoje aprašyti realaus gyvenimo atvejai, nurodantys, kada teisės subjektai gali ar privalo elgtis pagal šią taisyklę (hipotezė), elgesio taisyklė (dispozicija) ir padariniai, atsirasantys teisės subjektui, nepaklususiam teisės normos reikalavimams (sankcija). Šią struktūrą galima išreikšti formule: „jei..., tai priešingu atveju“: Jei įvyksta tam tikri teisiniai faktai - gyvenimo aplinkybės (hipotezė), tai santykio dalyviai turi elgtis taip ir taip (dispozicija), priešingu atveju jų teisės bus atitinkamai siauriamos ar likviduojamos (sankcija).

¹⁸ Витушко В. А., Тихин В. Г., Шишко Г. В. Основы права. Минск: 2002. С. 33.

2.1 Hipotezės samprata

Hipotezė – tai teisės normos dalis, nustatanti teisiškai reikšmingas gyvenimo aplinkybes, kurioms esant atsiranda, pasibaigia ar pasikeičia teisiniai santykiai. Hipotezė reiškia tam tikrų reiškinių ar faktų egzistavimo prielaidą (spėjimą). Teisės normoje hipotezė – tai spėjimas, kad įvyks tokie gyvenimo faktai, kurių atžvilgiu reikės elgtis pagal dispozicijoje aprašytą elgesio taisyklę. Hipotezė yra elgesio taisyklės veikimo, taikymo sąlyga, būtent tas teisės normos elementas, kuris sujungia teisės normą su realiu gyvenimu. Ji nurodo tas faktines aplinkybes, kurioms atsiradus galima naudotis dispozicijoje nurodytomis teisėmis ir privalu vykdyti tas teises legalizuojančias pareigas, taip pat būtinybę patirti arba taikyti valstybinio poveikio priemonės pareigų nevykdantiems.

Teisės normos hipotezė paprastai prasideda žodeliu „jei“ ir baigiasi žodeliu „tai“. „Jei sutartis sudaryta, tai jos reikia laikytis“: hipotezė čia formuluoja žodžiai „sutartis sudaryta“. Vadinasi, sudarius sutartį, viena teisinio santykio šalis gali naudotis tos sutarties suteikiamomis teisėmis ir kartu privalo vykdyti iš jos kylančias pareigas, taip pat reikalauti, kad kita santykio šalis vykdytų jos atžvilgiu sutartas pareigas.

Taigi, tekste hipotezė gali pasireikšti įvairiai:

1. Prasideda žodžiais: „jei“, „jeigu“, „kai“ arba šie žodžiai yra numanomi;
2. Tiesiogiai išvardijamos tam tikros sąlygos;
3. Panaudojant tam tikrą gramatinę konstrukciją;
4. Išvardijant tam tikras veikimo sritis ar kompetentingus subjektus;
5. Nurodant normos adresatą identifikuojančius požymius, nors kai kurie autoriai adresato požymius priskiria ne hipotezei, o dispozicijai.

Teisės teorijoje konkuruoja dvi nuomonės:

1. Teisėje gali būti normų ir be hipotezių, kurios privalomos be jokių išlygų. Tokia nuomonė labiausiai paplitusi konstitucinėje teisėje;
2. Normų be hipotezės negali būti, nes:
 - normos hipotezė paprastus gyvenimo įvykius paverčia teisiškai reikšmingais;
 - normos hipotezė žymi laiko momentą, kada norma pradeda reguliuoti adresato elgesį;
 - normos hipotezė nurodo, kokia būtent norma adresato elgesį reguliuoja;

Hipotezė yra bene svarbiausias teisės normos elementas. Baudžiamojo ir Administracinių teisės pažeidimų kodeksų normų hipotezės yra labiausiai išplėtos ir apibrėžtos, čia turi būti tiksliai aprašytos, suformuluotos visos tos veikos (būdai), kurios užtraukia baudžiamąją ar administracinę atsakomybę. Čia galioja principas nėra nusikaltimo

be įstatymo: reguliacinės normos nustatytą draudimą pažeidžianti veika, neaprašyta baudžiamojo įstatymo hipotezėje, oficialiai nelaikoma nusikaltimu.

Pavyzdžiui, neteisingai kvalifikavus veiką, neteisingai interpretuojamas įstatymas bei tam tikrai prasme iškraipomas teisingumas “Pirmosios instancijos teismas nustatė, jog nuteistasis nukentėjusiajam pridėjo prie galvos daiktą, panašų į revolverį, ir pareikalavo duoti jam 100 Lt iš karto po to, kai nukentėjusysis atidarė duris ir įleido nuteistąjį į namo vidų. Po 1–2 minučių į namo vidų įėjo ir kitas nuteistasis. Tai rodo, jog nuteistieji turėjo tikslą plėšimo būdu užvaldyti nukentėjusiojo turtą dar prieš patekdami į jo namą.

Įsibrovimas – tai slapta arba atviras neteisėtas patekimas į gyvenamąją patalpą. Nors nukentėjusysis pats atidarė duris ir įleido nuteistąjį į namą, tačiau įleisdamas nuteistąjį nukentėjusysis nežinojo jo tikslų ir ketinimų. Akivaizdu, jog jeigu nukentėjusysis būtų žinojęs nuteistųjų tikslą, t.y. kad nuteistieji ketina jį apiplėšti, pirmam nuteistajam durų jis nebūtų atidaręs. Patekimas į gyvenamąją patalpą turint tikslą plėšimo būdu užvaldyti svetimą turtą, nors ir pasinaudojant pažintimi su nukentėjusiuoju, yra neteisėtas ir vertintinas kaip patekimas į gyvenamąją patalpą prieš nukentėjusiojo valią, t.y. įsibrovimas. Pirmosios instancijos teismas į šią aplinkybę neatkreipė dėmesio, todėl nuteistųjų veiką kvalifikuodamas pagal BK 272 str. 2 d. netinkamai pritaikė baudžiamąjį įstatymą. Kadangi parengtinio tyrimo metu nuteistųjų veika buvo kvalifikuota pagal BK 272 str. 2 d. o teisiamejame posėdyje prokuroras ir nukentėjusysis neprašė pakeisti kaltinimo sunkesniu ir nuteistųjų veiką kvalifikuoti pagal BK 272 str. 3 d., teismas, vadovaudamasis BPK 280 str. 2 d., privalėjo grąžinti bylą tyrimui papildyti. Pirmosios instancijos teismas to nepadarė, todėl pažeidė BPK 280 str. numatytus reikalavimus, ir tai paveikė teisėto bei pagrįsto nuosprendžio priėmimą, nes buvo netinkamai pritaikytas baudžiamasis įstatymas.¹⁹

Teisės normos hipotezė reikšminga, ne tik baudžiamojoje ar administracinėje, bet ir kitose teisės šakose. Tai savo nutartyje patvirtino ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, konstatuodamas, kad “teismo vykdoma teisingumo funkcija sąlygoja jo pareigą savarankiškai įvertinti ir teisiškai kvalifikuoti faktines aplinkybes. Ieškoviui ir atsakovui nėra draudžiama išdėstyti pozicijas dėl teisinės bylos aplinkybių kvalifikacijos, tačiau proceso šalių nuomonė teismui neturi išankstinės galios. Darbuotojui ginčijant jo atleidimo iš darbo teisėtumą ir nurodant, kokia konkreti teisės norma buvo pažeista, ginčo ribas apsprendžia tos teisės normos hipotezė. Priimdamas sprendimą, teismas privalo nustatyti, kuriuos juridiskai

¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. spalio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. Nr. 2K–661/2002m.

reikšmingus faktus, t. y. aplinkybes, išdėstytas taikytinos teisės normos hipotezėje, patvirtina byloje esantys įrodymai, ir kurių faktų nepatvirtina.”²⁰

Vidinės struktūros požiūriu hipotezės gali būti paprastos, sudėtinės ir alternatyvios. Pavyzdžiui: „Draudžiama vairuoti transporto priemonę neturintiems šios teisės”²¹. Čia hipotezę sudaro viena aplinkybė – teisės vairuoti transporto priemonę neturėjimas. Sudėtinės hipotezės formuluoja kelias aplinkybes, kurių visuma yra teisės normos galiojimo sąlyga. Pavyzdžiui: „Tas, kas nevairuodamas transporto priemonės pažeidė transporto eismo tvarkos ar saugumo taisykles, jeigu dėl to žuvo žmogus arba buvo sunkiai sutrikdyta žmogaus sveikata, baudžiamas areštu arba laisvės atėmimu iki penkerių metų”²².

Hipotezė - dvi tarpusavyje susijusios aplinkybės: alternatyvi hipotezė sieja konkrečios normos galiojimą su viena iš kelių teisės normoje nurodytų aplinkybių. Pavyzdžiui: „Medžiojimas medžioklės plotuose be galiojančio leidimo naudoti medžiojamųjų gyvūnų išteklius ar be galiojančios licencijos arba licencijos neužpildymas sumedžiojus gyvūną, kurį sumedžioti teisę suteikia licencija, arba medžiojimas uždraustu laiku ar uždraustose vietose, arba medžiojimas draudžiamais įrankiais, priemonėmis ar būdais – užtraukia medžiotojui teisės medžioti atėmimą nuo vienerių iki trejų metų su pažeidimo padarymo įrankių ir priemonių konfiskavimu, piliečiui – baudą nuo dviejų iki keturių tūkstančių litų su pažeidimo padarymo įrankių ir priemonių konfiskavimu”²³ Hipotezę čia sudaro alternatyvos uždraustu laiku, uždraustose vietose, draudžiamais įrankiais ir pan.: užtenka bent vienos iš išvardytų aplinkybių, kad ši norma būtų taikoma asmeniui.

Taigi, hipotezės gali būti:

1. paprastosios – kai suformuluota sąlyga ir su jos atsiradimu siejamas normos veikimas;
2. sudėtinės hipotezės – suformuluotos dvi ar daugiau sąlygų, kurios visos yra būtinos, kad tam tikra teisės norma būtų pritaikyta jos adresatui;
3. alternatyvios hipotezės – suformuluotos dvi ar daugiau sąlygų ir bent viena iš jų būtina, kad norma pradėtų veikti (dažnai būna žodeliai arba).

Normos (socialinės), neturinčios hipotezių, vadinamos kategorinėmis. Socialinio reguliavimo plotmėje jų yra, pvz., nemeluok, nežudyk, nevok ir pan. Tačiau teisėje tokių imperatyvų rasti beveik neįmanoma.

²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. birželio 25d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-740/2001 m. Bylų kategorija 2.4.3.6; 8.2.1; 95.1; 107.1

²¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 11 d. nutarimas Nr. 1950 “Dėl kelių eismo taisyklių patvirtinimo”//Valstybės žinios. 2003, Nr. 7-263. 59 p. 1d.

²² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

²³ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas//Valstybės žinios. 1985, Nr. 1-1. 85 str. 4 d

2.2. Dispozicijos samprata

Dispozicija - centrinis teisės normos elementas. Joje formuluojama pati elgesio taisyklė (teisių ir pareigų pusiausvyra). Dispozicijoje aprašomas teisės subjektų leidžiamo ir privalomo elgesio (teisių ir pareigų) mastas (apimtis) atsiradus hipotezėje aprašytoms aplinkybėms.²⁴

Dispozicijos pagal teisių ir pareigų apibrėžtumo laipsnį skirstomos į:

- 1) absoliučiai, arba vienareikšmiškai, apibrėžtas;
- 2) santykiškai apibrėžtas.²⁵

Absoliučiai apibrėžtos dispozicijos aiškiai ir tiksliai nurodo reguliuojamo visuomeninio santykio dalyvių teises ir pareigas, kurių jie savo nuožiūra negali pakeisti. Tokios dispozicijos kitaip dar vadinamos imperatyviomis: pvz. „Civilinių teisinių santykių subjektai, įgyvendindami savo teises bei atlikdami pareigas, privalo veikti pagal teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikalavimus“²⁶, „Teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai“²⁷ arba „Grįžęs asmuo taip pat turi teisę išsireikalauti turtą, perėjusį neatlygintinai tretiesiems asmenims, arba jo vertę. Tačiau sąžiningam turto įgijėjui turi būti atlyginami visi nuostoliai, susiję su turto ar jo vertės išreikalavimu.“²⁸ Čia nustatoma, kad jei civilinių teisinių santykių subjektai įgyvendina savo teises ir atlieka pareigas (normos hipotezė), tai jiems atsiranda pareiga veikti pagal teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikalavimus; antruoju atveju - jei subjektas yra teismas, tai tik jis gali (turi teisę - privalo) vykdyti teisingumą. Čia griežtai nurodoma, kuris subjektas turi teisę ir pareigą vykdyti teisingumą.

Santykiškai apibrėžtos dispozicijos yra tokios, kurios leidžia ir patiems reguliuojamo santykio dalyviams nustatyti kai kurias savo teises ir pareigas, konkretų jų turinį: „Juridinio asmens dalyvis gali perleisti teisę balsuoti juridinio asmens dalyvių susirinkime kitiems asmenims ir nustatyti balsavimo teisės įgyvendinimo tvarką ir būdus“.²⁹

I. Pagal raiškos būdus dispozicijos yra:

- 1) paprastosios;
- 2) aprašomosios;
- 3) nukreipiamosios;
- 4) blanketinės.³⁰

Paprastosios dispozicijos nurodo reguliuojamo santykio dalyvių teises ir pareigas, tačiau jų neaiškina. Tai dispozicijos, kurių turinys aiškus iš paties teksto ir nereikalingas papildomo aiškinimo.

²⁴ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 267.

²⁵ Ibid.

²⁶ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262. 1.5 str.

²⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios, 1992 11 30, Nr. 33-1014 . 109 str.

²⁸ Cit. Op. 23. 2.32 str. 3 d.

²⁹ Cit. Op. 23. 2.89 str. 1 d.

³⁰ Cit. Op. 21. P. 268.

Aprašomosios, arba aiškinamosios, dispozicijos ne tik nustato elgesio taisykles, bet dar ir paaiškina jas, nurodo esminius jų požymius. Jos vartojamos tais atvejais, kai vien elgesio taisyklės formuluotė tiksliai, aiškiai neaprašo teisių ir pareigų turinio.

Nukreipiamosios dispozicijos sudaromos remiantis paprastosiomis ir aprašomosiomis dispozicijomis. Jos nurodo (formuluoja) tik bendrą elgesio taisyklę, o norintį tiksliau sužinoti, kokios šioje taisyklėje nustatomos teisės ar pareigos, nukreipia į kitą to paties teisės normų akto straipsnį arba į kitą to paties straipsnio dalį, kurioje ta taisyklė aiškiai ir išsamiai suformuluota.

Blanketinės dispozicijos nurodo, jog tam tikro teisinio santykio dalyviai privalo laikytis tam tikros elgesio taisyklės, bet jos konkrečiai neišdėsto nei šioje dispozicijoje, nei nurodo esant kituose to teisės normų akto straipsniuose ar straipsnių dalyse. Tokios taisyklės konkretinimo siūlo ieškoti kito teisės akto normų dispozicijose. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ne kartą yra tai konstatavęs. Pavyzdžiui: „nusikaltimo sudėtį numatanti BK 192 straipsnio dispozicija yra blanketinė, todėl šios sudėties taikymas reikalauja žinoti ir panaudoti tam tikrus teisės aktus, paprastai skiriamus ne baudžiamosios teisės klausimų reglamentavimui. BK 192 straipsnio dispozicijoje jokie konkretūs teisės aktai nėra įvardijami, todėl pripažįstant, kad nusikaltimo sudėtį numatanti dispozicija išties yra blanketinė, taikant šią sudėtį padarytos veikos kvalifikavimui reikia atsižvelgti į visą juridinį kontekstą, galintį turėti reikšmės atitinkamai nusikaltimo sudėčiai. Be to, aiškinantis baudžiamojo įstatymo turinį, reikšminga yra ir susiklosčiusi jo taikymo praktika.

Nukreipiamųjų ir blanketinių dispozicijų skirtumas yra tas, kad nukreipiamosios dispozicijos atveju trūkstant žinių apie teisės ir pareigas santykio dalyviai įpareigojami ieškoti kituose to paties norminio teisės akto straipsniuose ar jų dalyse, o blanketinės dispozicijos atveju - kito teisės akto normų dispozicijose. Nukreipiamosios ir blanketinės gali būti ne tik dispozicijos, bet ir hipotezės, Blanketinės hipotezės dažniausiai sutinkamos baudžiamosios teisės normose: Nukreipiamosios, blanketinės hipotezės ir dispozicijos vartojamos siekiant išvengti formuluočių kartojimosi įstatymuose – nereikalingo teisės normų apsunkinomo tekstu.³¹

Dispozicijos rūšys:

II. Pagal sandarą:

1. paprastos dispozicijos – numato tik vieną galimą ar privalomą elgesio variantą;
2. sudėtinė dispozicija (arba komuliatyvinė) – numato kelis privalomo elgesio būdus tuo pačiu metu;

³¹ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 270.

3. alternatyvi dispozicija – numato kelis elgesio variantus leidžiant pasirinkti vieną iš jų.

III. Pagal apibrėžtumą:

1. absoliučiai apibrėžtos dispozicijos – tokios, kurios suformuluoja tikslų elgesio modelį, kurio adresatas negali keisti;
2. reliatyviai arba santykinai apibrėžtos dispozicijos – jos suteikia galimybę adresatui pačiam nustatyti elgesio modelio konkretų turinį.

IV. Pagal turinį:

1. įpareigojanti dispozicija – liepia atlikti teigiamus aktyvius veiksmus;
2. draudžianti dispozicija – liepia adresatui susilaikyti nuo neigiamų veiksmų;
3. įgalinanti dispozicija – suteikia adresatui teisiškai garantuotą galimybę.

Taigi, galima konstatuoti, kad dispozicija – tai teisės normos elementas, nustatantis leidžiamo arba privalomo elgesio modelį, t. y. teisės normos širdis, nes suformuluoja pačią elgesio taisyklę. Taigi dispozicija nustato, ką normos adresatas gali ar privalo daryti, jei įvyksta hipotezėje įtvirtintos aplinkybės.

2.3 Sankcijos samprata

Sankcija – tai teisės normos struktūros dalis arba savarankiška teisės norma, kuri įtvirtina tam tikras poveikio priemones asmeniui, pažeidusiam dispozicijos reikalavimus.³² Visos socialinės normos turi sankcijas, nes sankcija plačiausia prasme – tai reakcija į vienokius ar kitokius žmogaus veiksmus. Žmogus yra baudžiamas, kai nesilaiko priimtų elgesio taisyklių, ir apdovanojamas, kai elgiasi perfekcionistiškai. Taigi visos socialinės normos yra sutvirtinamos neigiamomis arba teigiamomis (pozityviomis) sankcijomis.

Sankcija - tai teisinio poveikio priemonė, kuria susiaurinamos teisės pažeidėjo teisės už reguliacinės teisės normos reikalavimą nevykdymą, arba skatinamoji priemonė tam tikros teisės normos įvykdymą. Sankcija nėra sudedamasis kiekvienos teisės normos teksto elementas, bet ji, matysime, yra būtinas kiekvienos normos loginės struktūros elementas.

Reguliacinių teisės normų tekstai neturi sankcijų. Bet tai nereiškia, kad jos neturi sankcijų apskritai; be sankcijų jos nebūtu teisės normos, nes nebūtu garantuotos valstybės prievarta.

Pagal tikslų pobūdį visos sankcijos skirstomos į asmens teises siaurinančias, likviduojančias ir plečiančias – skatinančias teisėtą elgesį. Siaurinančios, likviduojančios asmens teises sankcijos yra teisingumo vykdymo (įgyvendinimo) priemonės, skirtos gražinti teisės pažeidėjo teisiniui statusui teisių ir pareigų pusiausvyrą padarius teisės pažeidimą. Prie jų priskirtinos tokios sankcijos:

- 1) baudžiamosios (kriminalinės, administracinės);
- 2) civilinės (turtinės, drausminės);
- 3) asmens teisėtą elgesį skatinančios sankcijos.

Baudžiamųjų sankcijų (baudos, pataisos darba, turto konfiskavimo, įkalinimo) specifika yra ta, kad jos taikomos tik priėmus apkaltinamąjį nuosprendį baudžiamojoje byloje, ir tik teismo. Sudėtinės sankcijos nustato kelias poveikio priemones, kurios turi būti taikomos teisės pažeidėjui visos kartu (pvz., įkalinimas ir turto konfiskavimas). Alternatyvios sankcijos taip pat numato kelias poveikio priemones, tačiau realiai taikoma tik viena iš jų: bausia arba pataisos darbai; paskyrus bausią, negalima skirti pataisos darbų. Administracines sankcijas taiko tam įgaliotos valstybės institucijos (teismai, policija, mokesčių ir kitokios inspekcijos), pareigūnai. Bendra baudžiamųjų ir administracinių sankcijų specifika yra ta, kad jos gali būti tiek turtinio, tiek asmeninio pobūdžio, t. y. nukreiptos ne tik į teisės pažeidėjo turta., bet ir į jo asmenį.

³² Dambrauskienė G., Marcijonas A., Monkevičius E. ir kiti. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius: Justitia, 2006. P. 46.

Civilinės sankcijos yra tik turtinės (bauda, delspinigiai), jas skiria teismas, ir tik tais atvejais, jeigu jos numatytos įstatyme arba šalių sutartyje. Drausmines sankcijas skiria įmonių, įstaigų, firmų administracija savo pavaldiems darbuotojams už darbo tvarkos taisyklių, o sukarintose organizacijose - už vidaus tvarkos statuto pažeidimus. Tokios sankcijos yra: pastaba, išpėjimas, perkėlimas į žemesnes pareigas (mažiau mokamą darbą), karinio laipsnio pažeminimas, atleidimas iš darbo ir kita.

Terminas sankcija šiandien vartojamas ne tik negatyviuoju, bet ir pozityviuoju aspektu. Pastaruoju aspektu sankcija - tai tam tikros lengvatos gauti verslo licenciją, importuoti tam tikras prekes be maito mokesčio arba atleidimas kuriam laikui nuo verslo mokesčio, taip pat apdovanojimai, premijos, garbės vardų suteikimas ir kitos. Tokias sankcijas valstybė gali taikyti siekdama paskatinti asmenis imtis valstybei ar visuomenei ypač reikšmingos veiklos arba pagerbti piliečius už jų atliktus tautai ir valstybei darbus, kai tos paskatos neįeina į darbo santykius, arba už parodytą pasiaukojimą gelbstint asmenis, valstybės, piliečių, korporacijų turta, patekusius į ekstremalią padėtį, kai toks gelbėjimas neįėjo į gelbėtojo tarnybines pareigas arba pranoko jas.

Sankcijų rūšys:

I. Pagal sandarą:

1. paprastos;
2. sudėtinės;
3. alternatyvios.

II. Pagal atsakomybės rūšį:

1. baudžiamosios - skiriamos už nusikaltimus (įtvirtintus baudžiamajame kodekse), skiria teismai;
2. administracinės - skiria platesnis subjektų ratas: teismai, policija, mokesčių inspekcija ir kt. Išsiskiria savo tikslu. Jomis siekiama sulaikyti asmenį nuo galimo nusikaltimo padarymo, turi ryškų prevencinį pobūdį.
3. drausminės - skiriamos už darbo drausmės ar tarnybos pažeidimus, pvz. pastaba, papeikimas, atleidimas iš darbo.
4. civilinės - daugiausia turtinio pobūdžio, pvz.: bauda, delspinigiai. Skirtingos negu kitos, šios sankcijos skiriamos už civilinės teisės pažeidimus.

III. Pagal sankcijų apibrėžtumą:

1. absoliučiai apibrėžtos - poveikio priemonė nustatyta tiksliai ir veikiantis subjektas negali jos pakeisti;
2. santykinai apibrėžtos - nustatomos tik poveikio priemonės ribos, o galutinį tikslina pats taikantis subjektas.

IV. Pagal poveikio būdą (kryptį):

1. regresinė - nustato teisiškai naują teisinę pareigą, kuria grasina ir kurią pritaiko normos pažeidėjui, pvz.: laisvės atėmimas, bauda.
2. reparačinė (atkuriamoji) - tai priverstinis anksčiau neatliktos pareigos įvykdymas, pvz. priverstinis liudininko atvesdinimas į teismo salę, privertimas sumokėti anksčiau nesumokėtus alimentus ir kt.

Šios dvi sankcijų rūšys derinamos tarpusavyje. Reparacinės sankcijos mažesnio intensyvumo nes nesukuria ypatingų papildomų praradimų pažeidėjui. Todėl reparačių sankcijų nepakankamumas pildomas nustatant represines sankcijas.

Teisinė sankcija – tai sąvoka, kurios analizė vis dar sukelia tiek teoretikų, tiek praktikų ginčų. Teoretikai ir šiandien tebediskutuoja, ar potenciali (reali) valstybės prievarta (negatyvi sankcija) gali būti traktuojama kaip esminis (skiriamasis) teisinės taisyklės požymis. Tikra tiesa, kad į teisinių pareigų nevykdymą teisė reaguoja ypatingai, kitaip nei kiti normatyviniai reguliatoriai. Pažeidus teisę valstybės organizuota valstybinė prievarta tampa būtina teisinės tvarkos palaikymo sąlyga. Teisiniai paliepiami išsiskiria tuo, kad „galutinis sprendimas nėra paliekamas atskiro žmogaus valiai ir sąžinei. Tokius paliepimus gina visuomenė, centralizuotai nustatydamą ir taikydama prievartos priemones“³³. Būtent su tokiomis prievartos priemonėmis glaudžiausiai susijusios teisinės sankcijos. Tačiau ar teisinės sankcijos reiškia tik prievartos priemones, ar apdovanojimus ir kitas skatinimo formas taip pat galime vadinti teisinėmis sankcijomis, ar bausmė už teisės normos pažeidimą ir yra sankcija bus bandoma atsakyti toliau nagrinėjant teisės normos struktūros elementus.

Žodis *sankcija* dažniausiai asocijuojasi su blogiu, kuriuo valstybė grasina ir kurią pritaiko pažeidus teisę. Tačiau tai yra tik viena iš sąvokos *sankcija* reikšmių. Moksle ir šnekamojoje kalboje šis terminas nėra vienareikšmis. Šiandienė sąvokos *sankcija* samprata apima įvairias reikšmes. Dažniausiai sąvoka *sankcija* siekiame apibūdinti skirtingus reiškinius: prievartos priemones, leidimus ir pritarimus. Sąvokos *sankcija* semantinis įvairiareikšmiškumas yra viena iš priežasčių, dėl kurios nerimsta diskusijos dėl teisinės sankcijos sampratos teisės teorijoje ir teisinės sankcijos, kaip teisės normos struktūros elemento.

Pačia bendriausia, transdisciplininė prasme sankcija suprantama kaip bet kokia žmonių reakcija (tiek teigiama, tiek neigiama) į tam tikrus faktus³⁴. Tokia sankcijos kaip reakcijos traktuotė labiausiai paplitusi sociologijoje, psichologijoje, filosofijoje, o pastaruoju metu

³³ Lastauskienė G. Teisinė sankcija kaip daugiareikšmė teisinė kategorija// Jurisprudencija, 2003, t. 41(33). P. 8.

³⁴ Ibid.

aktyviai veržiasi ir į teisę keliant pozityviųjų teisinių sankcijų idėją³⁵. Į teisinę kalbą terminas *sankcija* atėjo iš Senovės Romos laikų visai kita prasme – kaip viena iš įstatymo dalių. XX a. įsitvirtinęs normatyvizmas formuluodamas *normos* sąvoką išplėtojo šią tendenciją, ir termino *sankcija* vartojimas teisės teorijoje susiaurėjo iki dviejų pagrindinių reikšmių: sankcija – tai kiekvienos teisės *normos loginės struktūros dalis*, numatanti neigiamas poveikio priemones asmeniui, pažeidusiam teisinę taisyklę; sankcija – tai neigiama *poveikio priemonė*, kuria pažeidėjui grasinama arba kuri taikoma, jei grasinimo nepakanka, ir pažeidėjas, nepaisydamas grasinimo, nesilaiko teisinių reikalavimų.

Kalbant apie teisinę sankciją būtina visais atvejais atkreipti dėmesį, kokiam kontekste šis terminas vartojamas – ar juo apibrėžiama bendra institucinė organizuota reakcija į tam tikrus faktus, ar sankcija vadinamos poveikio asmeniui priemonės.

Pačia bendriausia prasme teisinė sankcija ją siejant su sankcijos kaip patvirtinimo, kaip griežčiausio nutarimo reikšme, gali būti apibūdinta kaip valstybės reakcija į teisės normos adresato veiksmus.. Tiek politikoje, tiek teisėje šiuo terminu buvo vadinamas tam tikras pritarimas bei patvirtinimas (tai būtų viena iš sankcijos reikšmių). Štai kad ir konstitucinė teisė – sankcionavimo terminu šioje teisės srityje istoriškai tapo įprasta apibrėžti oficialaus įstatymų teksto patvirtinimą valstybės vadovo parašu. Šiuolaikinėje konstitucinėje teisėje ši tradicija daug kur išlaikyta ir net išplėtota.³⁶

Taigi sankcija kaip valstybės reakcija į teisiškai reikšmingą teisės subjektų elgesį (t. y. pati plačiausia sankcijos samprata) egzistuoja praktikoje, todėl ir iš teisės teorijos ši teisinės sankcijos reikšmė negali būti pašalinta.

Ką kita reiškia sankcija kaip valstybinio poveikio teisinių imperatyvų adresatams priemonė. Tradiciškai šia prasme teisės teorija sankcijas apibūdina kaip neigiamo pobūdžio poveikio priemones, nustatytas už teisinių reikalavimų nesilaikymą ir taikomas asmeniui, pažeidžiančiam tuos reikalavimus. Tačiau teisinė sankcija kaip poveikio teisės normų pažeidėjams priemonė taip pat suprantama nevienareikšmiškai. *H. Kelsen*, formuluodamas sankcijos kaip prievartos akto, taikomo teisės pažeidėjui, sampratą, išskiria dvi sankcijų grupes: teisinė sankcija kaip *bausmė* (sankcija siauresne prasme) ir teisinė sankcija kaip *civiliniai išieškojimai*, šiems priskirdamas bet kokios neįvykdytos pareigos *priverstinį įvykdymą* ir sujungdamas į vieną grupę tiek priverstinį atvesdinimą į teismo salę, tiek priverstinį daikto paėmimą iš jį neteisėtai valdančio asmens³⁷

Vienas žymiausių rusų teoretikų S. S. Aleksejevas sankcijas skirsto į gynybos priemones (teises atkuriančiąsias sankcijas) ir teisinės atsakomybės priemones

³⁵ Малько А. В. Юридические поощрительные санкции // Юриспруденция. 1996. № 6.

³⁶ Lastauskienė G. Teisinė sankcija kaip daugiareikšmė teisinė kategorija// Jurisprudencija, 2003, t. 41(33).

³⁷ Kelsen H. Pure Theory of Law. – Berkeley, Los Angeles, London, 1967.

(baudžiančiąsias sankcijas). Atkuriančiosios sankcijos, anot autoriaus, yra visapusiškai apibrėžtos, o teisinės atsakomybės priemonės – santykinai apibrėžtos ir gali būti konkretinamos vykdant individualųjį teisinį reguliavimą. Baudžiančiosios sankcijos gali būti pakeistos kitomis visuomeninio poveikio priemonėmis, o atkuriančiosios sankcijos – ne. Baudžiančiosios sankcijos skiriamos už kalto asmens padarytus teisės pažeidimus, o atkuriančiosios – už objektyviai teisei priešingą veiką. Kai kurie autoriai (A. V. Poliakovas) teisine sankcija laiko tik tas neigiamas poveikio priemones, kurios nukreiptos asmeniškai į teisės pažeidėją ir sukuria jam visiškai naują teisinę pareigą sumažindamos jo asmeninių ar turtinių teisių apimtį. Taigi autorius sankcijomis vadina tik priemones, S. S. Aleksejevo įvardytas baudžiančiosiomis sankcijomis. Atkuriančiąsias sankcijas šis autorius įvardija teisinės gynybos priemonėmis. Ši teisinės sankcijos samprata gali būti vadinama siaurąja.

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad plačiąja prasme teisinė sankcija – bet kokia įsakmi valstybės reakcija į veiksmus, neatitinkančius normoje nustatyto privalomo elgesio modelio. Kaip tik tokiu pagrindu teisės teoretikai ir išskiria 3 grupes tiesiogiai valstybės realizuojamų arba garantuojamų poveikio priemonių:

- reparacinės (arba restitucinės) sankcijos (numato pirminės padėties atkūrimą pažeidėjo sąskaita);
- represinės sankcijos (nubaudžia teisės pažeidėją);
- negaliojimo sankcijos (valstybė nepripažįsta teisinio veiksmų reikšmingumo)³⁸

Lietuvos teisės teorijoje vyrauja plati teisinės sankcijos samprata. Štai 1989 m. išleistoje „Valstybės ir teisės teorijoje“ teigiama, kad „sankcija nurodo, koks poveikis taikomas, kai nesilaikoma teisės normų reikalavimų“³⁹ Tokiai pat pozicijai atstovauja ir P. Čiočys „Teisės pagrinduose“⁴⁰. Dar platesnę sankcijos traktuotę pateikia Lietuvos civilinės teisės specialistai, teisine sankcija įvardydami kreditoriaus taikomą vienašališką atsiskaitymo formos pakeitimą bei atsisakymą mokėti už prekes. A. Vaišvila „Teisės teorijoje“ apibrėžia negatyviąją teisinę sankciją kaip teisinio poveikio priemonę, kuria susiaurinamos teisės pažeidėjo teisės už reguliacinės teisės normos reikalavimų nevykdymą (bauda, įkalinimas). Autorius teisinę sankciją apibrėžia siaurąja prasme ir nepasako, kaip reikėtų interpretuoti valstybės poziciją jai nepripažįstant tam tikrų veiksmų teisinio reikšmingumo. Tokią valstybės reakciją vieni autoriai vadina „negaliojimo sankcija“ (E. Durkheimas, S. S. Aleksejevas), o kiti su tuo nesutinka (H. Kelsenas, H. L. A. Hartas).

Reparacinės (atkuriamosios) ir represinės (baudžiančiosios) sankcijos yra tiesiogiai susijusios su teisinių imperatyvų garantavimu: nustatydamą šias sankcijas valstybė siekia

³⁸ Cit. Op. 34.

³⁹ Valstybės ir teisės teorija. Ats. Red. S. Vansavičius. Vilnius: 1989.

⁴⁰ Čiočys P. Teisės pagrindai. Vilnius: 2002. P. 21.

įteigti teisinių reikalavimų adresatui tinkamą elgesio modelį, o jas realizuodama atkuria pažeistą teisingumą. Pasak H. L. A. Harto, „valdymo pasitelkus normas“ procese šios dvi grupės sankcijų atlieka skirtingus vaidmenis. Reikėtų pasakyti, kad reparacinės (restitucinės) sankcijos dažnai teisės teorijoje apibūdinamos netiksliai. Reparacinė sankcija reiškia pirminės padėties atkūrimą pažeidėjo sąskaita. Apibrėžiant reparacinę sankciją dažnai nurodoma, kad sankcijomis reikėtų laikyti žalos atlyginimą, savininko išsireikalavimą daikto iš neteisėto valdymo ir pan⁴¹. Tačiau reparacinės sankcijos esmę sudaro ne išvardytos teisinės pareigos (pareiga atlyginti žalą, pareiga atiduoti ne savo daiktą), bet privertimas šias pareigas atlikti pasitelkus specialiai tam organizuotą valstybinį prievartos aparatą.

Represinės sankcijos pasireiškia kaip visiškai nauja pareiga, nustatyta asmeniui, pažeidusiam tam tikrus teisinius imperatyvus. Privertimas įvykdyti neatliktą pareigą nėra toks dažnas teisinis reiškinys, nes sunku įsivaizduoti, kaip valstybė galėtų tai padaryti be normos adresato valios, tačiau galima atimti kitam priklausantį daiktą ar prievarta atvedinti į teismo salę. Asmeniui nesutinkant atlikti jau patvirtintą teisinę pareigą ji gali būti pakeista tos pareigos ekvivalentu ir taip supanašėti su represine sankcija – nauja teisine pareiga, ekvivalentiška padarytam teisės pažeidimui.

Akivaizdu, kad visos teisės normos (ypač formuluojančios teisinius imperatyvus) instrumentine prasme siekia daryti įtaką žmogaus elgesiui jam pasirenkant vienokią ar kitokią elgesio modelį. Bet kokių atveju reikalavimas iš žmogaus atitinkamo elgesio yra savotiškas žmogaus gyvenimo apsunkinimas, todėl teisės normos jėga dažnai slypi potencialioje ar realioje normą garantuojančioje prievartoje. „Čia „prievarta“ reiškia įvairiausias priemones, taikomas, kad nepageidautina veikla brangiau kainuotų tiems, kurie gali susigundyti jos imtis. Prievarta norima pasiekti, kad nepageidaujamas elgesys mažiau apsimokėtų.⁴² Būtent šia prasme išsiskiria teisinės sankcijos, kuriomis įstatymų leidėjas kuria ypatingą psichosocialinę situaciją, užtikrinančią teisiniams imperatyvams specialų garantą. Tokia pažiūra į teisinę sankciją kaip poveikio priemonę įsitvirtina ir Lietuvos teisinėje doktrinoje. Štai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, aiškindamas Darbo sutarties įstatymo nuostatas, savo nutartyje pabrėžė, kad drausminės nuobaudos (išskyrus atleidimą iš darbo) tikslas – skatinti darbuotoją paklusti darbo drausmei, sąžiningai atlikti pareigas,⁴³ Taigi nustatant nuobaudas (šiuo atveju drausmines nuobaudas) siekiama įteigti tinkamo elgesio modelį ir paskatinti teisinių imperatyvų adresatą elgtis teisėtai.

⁴¹ Марченко М. Н. Общая теория государства и права. Москва, 1998. С. 224.

⁴² Lastauskienė G. Teisinė sankcija kaip daugiareikšmė teisinė kategorija// Jurisprudencija, 2003, t. 41(33)

⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. birželio 25d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-740/2001 m. Bylų kategorija 2.4.3.6; 8.2.1; 95.1; 107.1

Nustatydamas poveikio priemones už teisiųjų reikalavimų nesilaikymą įstatymų leidėjas apie jas informuoja teisiųjų imperatyvų adresatus: „jei tai yra teisės normos, tai šias pasekmes galima numatyti, jos yra apibrėžtos ir oficialiai organizuotos“.⁴⁴ Todėl klaidinga būtų teisinę prievartą traktuoti tik kaip fizinę valstybės organizuotą prievartą. Bet kokia prievarta (taigi ir teisinė) turi būti suprantama plačiau, t. y. ne tik kaip fizinė, bet ir kaip psichinė prievarta. Įstatymų leidėjas išleidžia teisinius nurodymus ir pagrindžia juos teisinėmis sankcijomis, o teisiųjų reikalavimų adresatai „paprastai yra įsitikinę, kad, jiems nepaklusus, grasinimas gali būti įvykdytas“⁴⁵

Ir reparačinėmis, ir represinėmis sankcijomis siekiama įteigti teisiųjų reikalavimų adresatui tinkamą elgesį, tačiau šie sankcijų tipai, garantuodami teisinius imperatyvus, veikia skirtingu intensyvumu. Reparacinės sankcijos kuria minimalaus intensyvumo garantą: neatidavei svetimo daikto – privers atiduoti, neatvykai į teismą – atves prievarta ir pan. Teisiųjų pareigų subjektui grasinama tik jo pareiga (papildoma), priverstinai įvykdant teisinę pareigą, atlyginti susidariusias papildomas išlaidas, t. y. toks asmuo priverčiamas atlikti neįvykdytą pareigą savo sąskaita. Tuo tarpu represinių sankcijų nustatymas už teisiųjų reikalavimų nesilaikymą reiškia intensyvesnę tų reikalavimų apsaugą, o dažnai ir pastangas įveikti reparačinį sankcijų nepakankamumą.

Teisės teorijoje ypač daug ginčų kyla dėl galimybės teisinėmis sankcijomis laikyti teigiamo pobūdžio priemones. Tiesa, dažnai pozityviųjų teisiųjų sankcijų problema sutapatinama su pozityviosios teisinės atsakomybės pripažinimu. Tai nėra teisinga. Pozityvioji teisinė atsakomybė – tai asmens elgesys, derantis su teisės normų reikalavimais. Taigi pozityvioji atsakomybė – tai čia ir dabar vykstantis procesas. Tuo tarpu pozityviosios sankcijos, kaip ir negatyviosios sankcijos, yra retrospektyvinės atsakomybės instrumentas. Gali būti, kad pripažindami pozityviąją atsakomybę kaip suvoktą asmens pareigą laikytis teisės normų reikalavimų nepripažįstame pozityviųjų teisiųjų sankcijų kaip teigiamų priemonių, valstybės centralizuotai taikomų už pagirtiną ir skatintiną žmonių elgesį.

Pozityviųjų sankcijų egzistavimo problema glaudžiai susijusi su teisinėmis paskatomis. Niekam nekyla abejonių, kad modernus įstatymų leidėjas, siekdamas paveikti teisės normų adresatų elgesį, bando naudotis šia instrumentų pora – „skatinu ir baudžiu“ („glostau ir mušu“).⁴⁶ Pozityviosios sankcijos, labai paplitusios ir išnagrinėtos sociologijoje, pedagogikoje, psichologijoje, skverbiasi ir į teisę keliant pozityviųjų sankcijų egzistavimo klausimą Teisės teorijoje: „Skatinanti sankcija – tai valstybinė priemonė, pasižyminti teigiamų pasekmių pritaikymu asmeniui už, valstybės požiūriu, geriausią elgesio variantą“.

⁴⁴ Hart H. L. A. Teisės samprata. – Vilnius, 1997. P. 58.

⁴⁵ Cit. op. 42. P. 78.

⁴⁶ Lastauskienė G. Teisinė sankcija kaip daugiareikšmė teisinė kategorija// Jurisprudencija, 2003, t. 41(33) .

Pozityvumas kaip galima teisinės sankcijos reikšmė pateko į teisę iš kitų socialinių mokslų kaip atsakomoji teigiama reakcija į kažkieno veiksmus. Nors dauguma teisininkų sutinka, kad skatinančias priemones naudoja visų valstybių teisinės sistemos, pagrindinį jų nesutarimą kelia „terminologinės tradicijos“, dėl kurių teisinės sankcijas (kitaip nei kitokias socialines sankcijas) įpratome traktuoti tik kaip neigiamas poveikio priemones, taikytinas pažeidėjui. Pozityviųjų sankcijų priešininkai, net ir sutikdami su galimybe vartoti sąvoką pozityviosios sankcijos kaip metaforą, baiminasi painiavos, galimos atskiriant įprastas sankcijas nuo „skatinančių“, nes ir vienos, ir kitos nustatytos tam, kad skatintų asmenį elgtis teisėtai.

Pozityviųjų sankcijų *šalininkai* įrodinėja, kad etimologinė *sankcijos* reikšmė negali būti susiaurinta – sankcija reiškia ne tik nubaudimą, bet ir patvirtinimą, pritarimą. Be to, pozityvias sankcijas turi visos socialinės normos, taigi jas turi (ar bent privalo turėti) ir teisės normos. „Esmingiausios kontrolės, tiek teisinės, tiek visuomeninės, priemonės yra įvairaus pobūdžio negatyvios ir pozityvios sankcijos, taikomos formalizuotu (teisės atveju) ar neformalizuotu būdu (kaip visuomeninė nuomonė) ir įgyjančios arba bausmių ir kentėjimų, arba dovanų pavidalą“ Be to, pozityviųjų teisinių sankcijų šalininkai nurodo, kad teisės normos, turinčios skatinančias sankcijas, savo logine struktūra primena normas, turinčias neigiamas sankcijas. Pabrėžiama, kad teisės praktika jau seniai įtvirtino pozityviasias sankcijas, kurias įstatymų leidėjas dažniausiai nurodo kartu su neigiamomis teisinėmis sankcijomis.

Aptardami šią teorinę diskusiją siūlytume atkreipti dėmesį į tam tikrus aspektus. Pirma, nereikėtų sutapatinti teisinių paskatų ir teisinių sankcijų. Daugelis teisės teoretikų, propauojančių pozityviasias teisinės sankcijas, kaip jų pavyzdžius pateikia teisinius nurodymus, neatitinkančius normų–sankcijų požymių. Be jokių abejonių, šiuolaikinis pragmatiškas įstatymų leidėjas siekdamas, kad jo nustatytos elgesio taisyklės būtų kuo efektyvesnės, derina savo veikloje ir bausmes, ir paskatas. Norėdamas daryti įtaką vienokioms ar kitokioms visuomeninėms tendencijoms jis gali taikyti mokesčių lengvatas, teikti koncesijas, supaprastinti įmonių steigimo tvarką ir pan. Tačiau šiais atvejais įstatymų leidėjas neformuluoja skatinančių sankcijų. Jis nustato tam tikras aplinkybes (hipotezę), kurioms esant keičiasi įprastinis teisės normų adresatų elgesio modelis; taigi paskatos, įtvirtintos teisės normose, arba nustato išimtis tam tikriems asmenims iš bendrų taisyklių, arba suformuluoja jiems visiškai naują elgesio modelį. Teisinės paskatos dažniausiai keičia teisės normų adresatų teisių ir pareigų pusiausvyrą, ir ši aplinkybė esmingai skiria šias teisinės priemones nuo teisinių sankcijų (tiek negatyviųjų, tiek pozityviųjų). Taigi teisinis skatinimas dažniausiai vykdomas ne taikant sankcionuojančias normas (normas – pozityvias sankcijas), bet darant

išimtis iš bendrų taisyklių tam tikroms kategorijoms asmenų⁴⁷. Kitas aspektas: visuotinai teigiama, kad prievarta norima pasiekti, jog nepageidaujamas elgesys mažiau apsimokėtų, o „paskatomis – kad pageidaujamas elgesys labiau apsimokėtų“⁴⁸ Pozityviosios sankcijos teisėje turėtų atspindėti teigiamą valstybės požiūrį į asmenį, besilaikantį teisės normų reikalavimų, ir pasireikšti naudingų jam poveikio priemonių taikymu. Teorinė tokios situacijos schema įmanoma, ir galėtume ją perteikti taip: „Jei asmuo A pateko į aplinkybes B, jis turi pasielgti C, tokiu atveju jam bus pritaikytos teigiamo pobūdžio priemonės S“.

Pozityviųjų sankcijų šalininkai teigia, kad teisė tokias sankcijas taiko, tik reikia teorinio jų įtvirtinimo, ir dažnai mėgsta cituoti L. Friedmano žodžius: „žodis *sankcija* apibrėžia kažką daugiau negu bausmę. Ji [sankcija] apima ir skatinimą. Teigiamas sankcijos aspektas (skatinimas) mažiau žinomas, nes literatūra gąsdina kriminaliniu aspektu.

Dažnai pozityviųjų sankcijų šalininkai primena jau minėtą „sankcijos“, kaip bet kokios reakcijos, suvokimą. Iš tikrųjų net „grynasis“ normatyvistas H. Kelsen rašė: „Principas, kad už tam tikrą poelgį... žmogui skiriamas apdovanojimas ar bausmė, yra atpildo principas. Bendresnio pobūdžio nei terminai apdovanojimas ar bausmė galima laikyti terminą sankcija“⁴⁹ Iš tikrųjų daugelyje sričių žinomos ir taikomos teigiamos poveikio priemonės siekiant paskatinti asmenį pasielgti taip, o ne kitaip. Tiesa, norėtusi pritarti autoriams (daugiausia lenkų teoretikams), tokį skatinimą vadinantiems ne sankcija (šis žodis labiau tinka bendrajai reakcijai nusakyti), o *gratifikavimu*. Ir sankcija (tradicine prasme – kaip neigiamos poveikio priemonės), ir gratifikavimas atlieka instrumento vaidmenį siekiant pakreipti asmens elgesį tam tikra kryptimi. Ir įstatymų leidėjas turėtų naudoti visuotiną gratifikavimą tam, kad sustiprintų asmenų pastangas elgtis teisėtai. Sankcija galima reaguoti į bet kuriuos teisinių taisyklių (kaip ir bet kokių taisyklių) pažeidimus, o gratifikavimas dažniausiai netaikomas už normalų, su normų reikalavimais derantį elgesį, ypač jei asmuo neatlieka uždraustų veikų. Nežinome tokių normatyvinių sistemų, kurios apdovanotų, jei nevagi ar nežudai. Asmenys apdovanojami ne už normalų (derantį su normų reikalavimais) elgesį, o už perfekcionistinius veiksmus. Apdovanojama už tokį elgesį, kuris išsiskiria savo reikšmingumu ir tam tikra prasme nėra normalus (bent jau nėra įprastas ir paplitęs). Nors visuotinai pripažįstama, kad gratifikavimo įtaka žmogaus elgesiui intensyvesnė, visuomeninės kontrolės sistemose (juo labiau teisėje) pagrindiniu įtakos instrumentu ir toliau lieka sankcijos kaip neigiamo poveikio priemonės, nes centralizuotą gratifikavimą įmanoma organizuoti tik mažose bendruomenėse, todėl, matyt, jis ir darys didesnę įtaką korporatyviniam bei vietinio pobūdžio reguliavimui

⁴⁷ Lastauskienė G. Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas: daktaro disertacija: soc. mokslai: teisė (01 S)Vilnius,2002.

⁴⁸ Elster J. Socialinių mokslų elementai. – Vilnius, 2000. P. 136.

⁴⁹ Kelzen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002.P. 24–27.

(galbūt darbo santykių), bet valstybės mastu pozityviosios sankcijos ir toliau apsiribos apdovanojimu valstybinėmis regalijomis (ordinais, medaliais), o pati situacija, išskyrus asmenų, susijusių su apdovanojimo proceso organizavimu, pareigas, dažniausiai nėra grynai teisinė. Juk teisinė taisyklė ir išsiskiria iš kitų taisyklių tuo, kad ji visada tiksliai nustato elgesio modelį ir jo gyvenimiškąsias prielaidas bei tiksliai informuoja apie normų nesilaikymo (šiuo atveju laikymosi) padarinius⁵⁰. Tiksliai informuoti, už kokius veiksmus teisės normos adresatas galėtų tikėtis apdovanojimo ir dar sukonkretinti, kokio, dažnai tiesiog objektyviai neįmanoma.

Taigi teoriniu lygmeniu galime kalbėti apie normą – pozityviąją sankciją, kuri, nors dėl sunkumų apibrėžiant jos teisinę formą ir taikymo pagrindus bei dėl siauros taikymo srities pozityvioji teisinė sankcija nėra laikytina grynai teisine kategorija, vis dėlto itin reišminga teisinės sankcijos sampratai, o tuo pačiu ir teisės normos struktūrai.

⁵⁰ Lastauskienė G. Teisinė sankcija kaip daugiareikšmė teisinė kategorija// Jurisprudencija, 2003, t. 41(33).

3. Diskusija dėl teisės normos struktūros

Teisės normos struktūros klausimas yra itin svarbus, nes juo konkretinama visa teisės normos esmė. Jei negalime paaiškinti teisės normos struktūros, tai negalime suorganizuoti visų teisės teorijos klausimų į sistemą, o teisės praktikoje – atskirti teisinių faktų (hipotezės) nuo elgesio taisyklės (dispozicijos), kurios veikimą inspiruoja hipotezėje aprašyti teisiniai faktai. O nesistemiška teisės teorija gali pretenduoti tik į „teisės enciklopediją“ – paviršutinišką kai kurių teisės praktikai reikalingų teisės sąvokų aiškinimą, bet ne į mokslą.⁵¹

Anot A. Vaišvilos, teorinių komplikacijų, susijusių su teisės normos struktūra atsairanda dėl dviejų metodologinio pobūdžio priežasčių.

Pirma, kaip jau ir konstatuota antroje šio darbo dalyje, teisės normą mėginama tirti kaip „daiktą savyje“, be ryšio su teisės normos vykdomosiomis funkcijomis (subjektyzmas). Dėl šios priežasties prarandamas objektyvus veiksnys, lemiantis normos struktūrą, jos elementų skaičių ir jų būtinybę⁵².

Antra, tekstinė teisės normos struktūra painiojama (tapatinama) su logine, nes viena teisės normos rūšis, pavyzdžiui, reguliacinės normos, tirama be ryšio su sankcijas nustatančiomis arba, atvirkščiai, - sankcijas nustatančios normos tiramos be ryšio su reguliacinėmis normomis. Todėl A. Vaišvila daro išvadą: kur baigiasi teisės normą formuluojantis tekstas (dažnai – teisės akto straipsnis), ten baigiasi ir pati norma, jos struktūra. Jo nuomone dėl to atsiranda vienapusiškai apibendrinančių nuomonių apie unitarinę, binarinę, triadinę ar dar kitokią normos struktūrą. Jos ignoruoja faktą, kad galutinį, loginį, vadinasi, ir struktūrinį, apibrėžtumą konkreti teisės norma įgyja ne pati išsavęs, ne iš savo tiesioginio teksto, o iš savo vietos teisės sistemoje, vadinasi, iš būtinų santykių su kitomis teisės normomis.⁵³

Teisės norma kuriama kaip technika dviem pagrindinėms teisės funkcijoms: 1) reguliavimo; ir 2) sankcijų nustatymo – įgyvendinti jas integruojant. Todėl ir jos struktūra ne laisvai „prasimanoma“, o nulemta tų funkcijų specifikos ir jų sąveikos, pirmiausia reguliavimo funkcijos. Kuriant teisės normą, reguliavimo funkcijos struktūriniai elementai perkeliama į konkrečią teisės normą – virsta tos normos struktūra⁵⁴.

⁵¹ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 223.

⁵² Ibid.

⁵³ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 281.

⁵⁴ Ibid.

3.1. Dvinarės struktūros požiūris

Yra nuomonių, kad teisės normos struktūra turi tik du elementus. Manoma, kad teisės normos struktūros elementai yra: 1) hipotezė; 2) dispozicija ar sankcija. Taigi, dispozicija ar sankcija nėra savarankiški teisės normos elementai. P.Leono nuomone, teisės norma logiškai dalosi į dvi dalis: vienoje jos dalyje yra nustatomos tos sąlygos, kurioms esant vieni gali reikalauti, kiti turi eiti pareigas; antroje – nustatomas pareigų ir galėjimų reikalauti turinys. Pirmoji teisės normos dalis vadinama hipoteze (prielaida), antroji – dispozicija (liepimu).⁵⁵ Baudžiamųjų normų sudėtinėms dalims teorijoje įsigyveno kiti vardai: jų prielaida (hipotezė) yra vadinama dispozicija, o liepimas vadinamas sankcija. Pirmoje normos dalyje esti apibrėžiamas nusikalstamas darbas, jo sudėtis, antrojoje – nustatoma bausmė. Nusikalstamojo darbo apibrėžime iš tikrųjų yra liepimas to nedaryti, todėl ir toks vardas (dispozicija) yra duodamas šiai normos daliai. Bausmė tėra teisės įžeidimo vaisius, kurį yra įprasta vadinti normos sankcija. "Sankcijos" terminas dabar dažnai yra taikomas ne tik baudžiamųjų, bet ir kitų juridinių normų, liepimams pavadinti dėl to, kad ir kitose normose yra priverčiamumo momentas, be kurio normos būtų negyvos⁵⁶. Dispozicija yra reguliacinėse teisės normose, o sankcija – apsauginėse teisės normose⁵⁷.

Dvinarė teisės normos struktūros koncepcija remiasi plačiai paplitusia nuomone, kad teisės normą sudaro du privalomi jos elementai: hipotezė ir dispozicija. Teisinė sankcija čia egzistuoja ne kaip privalomas teisės normos elementas, bet kaip visiškai nauja norma, kuri formuluoja valstybės institucijai pareigą priversti teisinio imperatyvo adresatą įvykdyti teisinę pareigą (antrame šio darbo skyriuje išnagrinėtą reparacinę sankciją) arba pritaikyti naują neigiamo poveikio priemonę (represinę sankciją).

Tačiau daugelis teisės teoretikų pateikia nuomonę, kad teisės normą sudaro trys elementai, kurie yra: hipotezė, dispozicija ir sankcija, kuriuos dabar ir norėčiau detaliau apibūdinti.

⁵⁵ Leonas P. Teisės enciklopedija. - V., 1995: P. 110.

⁵⁶ Leonas P. Teisės enciklopedija. V., 1995, P. 142.

⁵⁷ Valstybės ir teisės teorija. Atsakingas redaktorius S.Vansevičius. - V., 1989. - 93p.

3.2. Trinarės struktūros požiūris

Trinarė teisės normos struktūra buvo įvesta į teisės teoriją dar prieš Antrąjį pasaulinį karą. Nuo to laikotarpio trinarė teisės normos struktūra vis labiau ir labiau įsitvirtino pirmiausia socialistinėse valstybėse, kur ir buvo duota pradžia tokiai sampratai, tokia pažiūra į teisės normos struktūrą tebėra vyraujanti ir Lietuvoje.⁵⁸ Vis dėlto dėl trinarės teisės normos struktūros jau seniai netyla diskusijos.

Nors teisinei sankcijai antroje šio darbo dalyje buvo skirta ypatingai daug dėmesio, trinarės teisės normos struktūros kritikai teigia, jog ne kiekviena teisės norma, net ir nustatanti teisinę pareigą, yra garantuota valstybės prievarta, todėl tokioje nerasime ir teisinės sankcijos. Tokių normų ypač daug šeimos teisėje: „Sutuoktiniai privalo būti vienas kitam lojalūs ir vienas kitą gerbti, taip pat vienas kitą remti moraliai bei materialiai ir, atsižvelgiant į kiekvieno jų galimybes, prisidėti prie bendrų šeimos ar kito sutuoktinio poreikių tenkinimo“⁵⁹ Įstatymas suformuluoja teisinį imperatyvą, kurio įvykdymo valstybė nepajėgi garantuoti grasindama prievarta. Be to, kiekvienos valstybės teisės sistemoje yra teisės normų, nustatančių valstybės institucijų kompetenciją, už kurių nesilaikymą nėra nustatyta jokia teisinė sankcija. Vis dėlto, reikėtų pažymėti, jog sankcija neturėtų būti suprantama viena kaip valstybės prievarta garantuojama teisės normos nesilaikymo pasekmė, įtraukiant į sankcijos sampratą ir psichologinius bei moralinius poveikio aspektus.

Trinarė teisės normos struktūra taip pat kritikuojama ir dėl jos elementų semantinio ir normatyvinio nesuderinamumo. Teisės normos nustatytas elgesio modelis nurodo adresatui privalomą elgesio modelį, o sancija šį teisinio reikalavimo adresatą informuoja apie kompetentingo subjekto veiksmus, kurių jis imsis, jei adresatas nesilaikys jam suformuotų reikalavimų.⁶⁰

Trinarės teisės normos struktūros pripažinimas, anot jos kritikų, suponuoja ir problemas, susijusias su teisės normos interpretavimu. Tos pačios teisinės taisyklės pažeidimas dažnai yra pagrindas taikyti skirtingas teises sankcijas. Tačiau nevertėtų pamiršti, jog nors pati dispozicija ir galėtų būti subendrinta, vis dėlto skiriasi teisės normos adresato veika ir nurodytos dispozicijos pažeidimo laipsnis.

Nagrinęjant trinarės teisės normos struktūros sampratą nesunku pastebėti, kad teisinė sankcija šiuo atveju užtikrina specialų teisinių imperatyvų garantą. Tai pažymėjo ir Lietuvos Aukščiausiasis teismas savo nutartyje, kur konstatavo, kad drausminės nuobaudos (išskyrus

⁵⁸ Lastauskienė G. Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas: daktaro disertacija: soc. mokslai: teisė (01 S)Vilnius,2002. P.31.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262. 3.27 str.

⁶⁰ Lastauskienė G. Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas: daktaro disertacija: soc. mokslai: teisė (01 S)Vilnius,2002. P. 33.

atleidimo iš darbo) tikslas – skatinti darbuotoją paklusti darbo drausmei, sąžiningai atlikti darbinės pareigas.⁶¹

Apskritai, atsakant į trinarės teisės normos struktūros kritikų argumentus, būtų galima teigti, jog ne kiekviena norma, o tik loginė struktūra turi tris struktūrinius elementus, kur nepanegiamas hipotezės ir dispozicijos ryšys, o teisinė sankcija, kad ir kaip ją interpretuotume, gali būti numanoma, o ne tiesiogiai įtvirtinta.

Į pirmą vietą iškėlus ne teisės normos tekstą, o jos logiką, tenka pripažinti, kad loginė bet kurios teisės normos struktūra visada yra trinarė, t.y. vienoje teisės normoje yra hipotezė, dispozicija ir sankcija. Tekstinė struktūra gali susidėti ir iš trijų ir iš dviejų elementų. Pavyzdžiui, iš hipotezės dispozicijos, sankcijos – BK ir ATPK specialiosios dalies normų ir iš hipotezės ir dispozicijos – reguliacinės teisės normos. Sankcija yra reguliacinių teisės normų loginės struktūros elementas, bet nera tokių normų tekstinės struktūros elementas.

Trinarė teisės normos struktūra apima visus pagrindinius formaliuosius normos požymius: pradedant norminamuoju pobūdžiu, jos ryšiais su konkrečia socialine tikrove, sistemingumu ir baigiant visuotiniu privalomumu bei jos vykdymo garantavimo valstybės prievarta.

Triados pobūdžio normos struktūra užtikrina normos gyvybingumą: be hipotezės teisės norma yra negyva, t.y. praranda ryšį su socialine tikrove, be dispozicijos neegzistuoja, o be sankcijos yra bejėgė⁶².

⁶¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001m. birželio 25d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-740/2001 m. Bylą kategorija 2.4.3.6; 8.2.1; 95.1; 107.1.

⁶² Lastauskienė G. Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas: daktaro disertacija: soc. mokslai: teisė (01 S)Vilnius,2002.

Išvados

Taigi, apibendrinant galime padaryt tokias išvadas:

1. Esminiai teisės normos požymiai yra tie, kurie rodo, kad teisės norma yra elgesio taisyklė, veikia sąveikaudama su kitomis teisės normomis, yra visuotinai privaloma ir kad jos privalomumas garantuojamas abipuse nauda, o kai šito nepakanka – ir valstybės prievarta. Teisės norma – tai tautos arba kompetentingų valstybės institucijų sukurta ar sankcionuota, formaliai apibrėžta visuotinai privalomo elgesio taisyklė, kurios vykdymas garantuojamas santykio dalyvių abipuse nauda ir valstybės prievarta.
2. Didžiausią įtaką vyraujančiai teisės normos struktūros sampratai padarė teisinis pozityvizmas bei teisinis normatyvizmas, išskeldami ir akcentuodami teisės normą kaip pagrindinį teisės sistemos elementą ir tuo pačiu padėdami pagrindus tolesnei teisės normos analizei, apimančiai ir teisės normos vidinę struktūrą.
3. Į pirmą, vietą iškėlus ne teisės normos tekstą, o jos logiką, matyti, kad loginė bet kurios teisės normos struktūra visada yra trinarė (hipotezė, dispozicija, sankcija). Sankcija yra reguliacinių teisės normų loginės struktūros elementas, bet nėra tokių normų tekstinės struktūros elementas. Trinarė teisės normos struktūra apima visus pagrindinius formaliuosius normos požymius: pradedant dispozicija, jos ryšiais su konkrečia socialine tikrove (hipoteze), sistemingumu ir baigiant visuotiniu privalomumu bei jos vykdymo garantavimo valstybės prievarta. Atsakant į trinarės teisės normos struktūros kritikų argumentus, būtų galima teigti, jog ne kiekviena norma, o tik loginė struktūra turi tris struktūrinius elementus, kur nepanegiamas hipotezės ir dispozicijos ryšys, o teisinė sankcija, kad ir kaip ją interpretuotume, gali būti numanoma, o ne tiesiogiai įtvirtinta.
4. Sankcija - tai teisinio poveikio priemonė, kuria susiaurinamos teisės pažeidėjo teisės už reguliacinės teisės normos reikalavimą nevykdymą, arba skatinamoji priemonė tam tikros teisės normos įvykdymą. Sankcija nėra sudedamasis kiekvienos teisės normos teksto elementas, bet ji, yra būtinas kiekvienos normos loginės struktūros elementas.
5. Teisinės paskatos negali būti sutapatinamos su pozityviosiomis teisinėmis sankcijomis. Vadinamosios „pozityvios sankcijos“ (gratifikavimas) dėl dažnai sunkiai

formalizuojamų jų taikymo pagrindų ir siauros taikymo srities net ir pačia bendriausia prasme gali būti traktuojamos teisine kategorija tik su tam tikromis išlygomis.

Šaltiniai

Specialioji literatūra:

1. Čiočys P. Teisės pagrindai. Vilnius: 2002.
2. Dambrauskienė G., Marcijonas A., Monkevičius E. ir kiti. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius: Justitia, 2006.
3. Elster J. Socialinių mokslų elementai. Vilnius, 2000.
4. Hartas H. L. A. Teisės samprata. Vilnius: Pradai, 1997.
5. Kelzen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002.
6. Lastauskienė G. Teisinė sankcija kaip daugiareikšmė teisinė kategorija// Jurisprudencija, 2003, t. 41(33).
7. Lastauskienė G. Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisiųjų imperatyvų garantas: daktaro disertacija: soc. mokslai: teisė (01 S)Vilnius, 2002.
8. Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius : 1999.
9. Tarptautinių žodžių žodynas / red. Kvietkauskas V. Vilnius: 1985.
10. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
11. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004.
12. Valstybės ir teisės teorija / red. Vansevičius S. Vilnius: 1989.
13. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
14. Kelsen H. Pure Theory of Law. – Berkeley, Los Angeles, London, 1967.
15. Витушко В. А., Тихин В. Г., Шишко Г. В. Основы права. Минск: 2002. С. 33.
16. Лившиц Р.З. Теория права. Москва: 1994.
17. Малько А. В. Юридические поощрительные санкции // Юриспруденция. 1996. № 6.
18. Марченко М. Н. Общая теория государства и права. Москва, 1998.
19. Петражицкий Л. И. Теория государства и права. Санкт-Петербург: 2000.
20. Хропанюк А.В.. Теория государства и права. Москва: 1995.

Norminė literatūra:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios, 1992 11 30, Nr. 33-1014 .
2. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas//Valstybės žinios. 1985, Nr. 1-1.

3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
5. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.
6. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 11 d. nutarimas Nr. 1950 “Dėl kelių eismo taisyklių patvirtinimo”//Valstybės žinios. 2003, Nr. 7-263.

Teismų praktika:

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001m. birželio 25d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-740/2001 m.;
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. spalio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-661/2002m.

Teisės normos struktūros samprata ir diskusija dėl jos

Santrauka

Raktiniai žodžiai: teisės norma, teisės normos struktūra, hipotezė, dispozicija, sankcija.

Visą žmogaus gyvenimą reguliuoja tam tikros verbalinės instrukcijos, nurodančios tinkamą elgesio modelį, t. y. tam tikrą normą. Sąvoka norma yra labai įvairiai suprantama ir įvairiareikšmė. Bendriausia prasme ši sąvoka apibrėžia tam tikrų procesų bendrą vidutinį lygį arba reiškia natūralią objekto būseną, kurią sąlygoja šio objekto prigimtis. Teisės norma yra valstybės nustatyta visiems privaloma bendro pobūdžio taisyklė, kurios įgyvendinimas garantuojamas valstybės prievartos priemonėmis.

Šiame magistro baigiamajame darbe nagrinėjami teisės normos struktūros elementai, jų tarpusavio sąveika, atskleidžiami pagrindiniai kiekvienos struktūros dalies bruožai, akcentuojant sankciją, kaip, autorės nuomone, labiausiai diskutuotiną struktūros elementą, taip pat pateikiami keli požiūriai į pačią teisės normos struktūrą.

Pirmojoje darbo dalyje pateikiama bendra teisės normos samprata bei teisės normos struktūros prielaidos. Antrojoje plačiau nagrinėjami teisės normos struktūros elementai, tuo tarpu trečioji darbo dalis skirta diskusijai dėl teisės normos struktūros, išskiriant dvinarę ir trinarę struktūros sistemą, kur autorė argumentuotai konstatuoja, kad teisės normos vidinę struktūrą sudaro tokie elementai: teisės normoje aprašyti realaus gyvenimo atvejai, nurodantys, kada teisės subjektai gali ar privalo elgtis pagal šią taisyklę (hipotezė), elgesio taisyklė (dispozicija) ir padariniai, atsirasantys teisės subjektui, nepaklususiam teisės normos reikalavimams (sankcija).

Dvinarė teisės normos struktūros koncepcija remiasi plačiai paplitusia nuomone, kad teisės normą sudaro du privalomi jos elementai: hipotezė ir dispozicija. Teisinė sankcija čia egzistuoja ne kaip privalomas teisės normos elementas, bet kaip visiškai nauja norma, kuri formuluoja valstybės institucijai pareigą priversti teisinio imperatyvo adresatą įvykdyti teisinę pareigą arba pritaikyti naują neigiamo poveikio priemonę (represinę sankciją).

Tačiau daugelis teisės teoretikų pateikia nuomonę, kad teisės normą sudaro trys elementai, kurie yra: hipotezė, dispozicija ir sankcija. Trinarė teisės normos struktūra apima visus pagrindinius formaliuosius normos požymius: pradedant norminamuoju pobūdžiu, jos ryšiais su konkrečia socialine tikrove, sistemingumu ir baigiant visuotiniu privalomumu bei jos vykdymo garantavimo valstybės prievarta. Teisės normos struktūros klausimas yra itin svarbus, nes juo konkretinama visa teisės normos esmė. Jei negalime paaiškinti teisės normos struktūros, tai negalime suorganizuoti visų teisės teorijos klausimų į sistemą, o teisės

praktikoje – atskirti teisinių faktų (hipotezės) nuo elgesio taisyklės (dispozicijos), kurios veikimą inspiruoja hipotezėje aprašyti teisiniai faktai. O nesistemiška teisės teorija gali pretenduoti tik į „teisės enciklopediją“ – paviršutinišką kai kurių teisės praktikai reikalingų teisės sąvokų aiškinimą, bet ne į mokslą.

The Concept of Legal Norm Structure and Discussion on Its

Summary

Clues: legal norm, the structure of legal norm, hypothesis, disposition, sanction.

Human life is regulated by certain verbal instructions, which identify the appropriate behavioral model, i.e. a particular norm. The concept of a norm is very miscellaneous and complex. In general terms it defines the average level of certain processes or means a natural state of an object. Legal norm is a general rule, established by state and compulsory for everybody. The implementation of such a rule is guaranteed by state compulsory measures.

This master thesis concentrates on analyzing the elements of a legal norm structure and their interface. The main features of each structural element are depicted while emphasizing the sanction as, according to author's opinion, most negotiable structural element. Furthermore, several different attitudes towards whole structure of a legal norm are explained.

General conception of a legal norm and presumptions of norm structure are described in the first part. The second part analyses the elements of a legal norm and the third part concentrates on discussion on norm structure while distinguishing the binomial and trinomial system of the structure. Herewith author argues for legal norm being constituted of the following elements: cases of real life, indicating when legal subjects are allowed or obliged to follow the rule (hypothesis), rule of behavior (disposition) and consequence, which occurs to a legal subject who disobeyed the requirements of a legal norm (sanction).

Binomial conception of legal norm structure is based on widely spread opinion that legal norm constitutes two compulsory elements: hypothesis and disposition. Legal sanction exists there not as a compulsory element of legal norm structure, but as a new form, which formulates an obligation for state institutions to enforce an addressee of legal imperative to fulfill its legal obligation or adjust some new negative state compulsory measures (repressive sanctions).

On the other hand many legal theoreticians develop the opinion, that legal norm constitutes three elements, which are: hypothesis, disposition and sanction. Trinomial system of the structure of legal norm embodies all the formal features of legal norm, including its normative character; connection with exact social reality, organisation and finishing with the fact that legal norm is a general rule, established by state and compulsory for everybody. The question of the structure of legal norm is very important, because it helps to concretize the essence of legal norm. If it is impossible to clarify the structure of legal norm, it is impossible to organise all questions of legal theory into whole system and in practice – segregate legal

facts (hypothesis) from a rule of behaviour (disposition), which is based on the circumstances, described in hypothesis. From this derives, that such a mess in theory of law cannot reflect all the definitions and interpretation of them and therefore become “legal encyclopedia” but not a science.